

Herbert Tampere

Tänne on
perinisele
Tampere

LAUL JÄNESE ÕHKAMISEST EESTI RAHVATRADITSIOONIS JA KIRJANDUSES

Äratrük koguteosest „Vanavara vallast“ (Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad I)

Tartu 1932

ARH A-173279

Herbert Tampere

LAUL JÄNESE ÕHKAMISEST EESTI RAHVATRADITSIOONIS JA KIRJANDUSES

Äratrükk koguteosest „Vanavara vallast“ (Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad I)

Tartu 1932

Laul jänese õhkamisest eesti rahvatraditsioonis ja kirjanduses.

Herbert Tampere.

I. Sissejuhatus.

Rahvusvaheliste loomalaulude hulgas moodustavad teatava erirühma laulud, mis kirjeldavad (ja seda enamasti nende eneste suu läbi) traagilis-koomiliselt tähtsamate jahiloomade kurba elukäiku. ¹⁾ Käesolev kirjutis võtab vaatluse alla ühe neist ja nimelt laulu jänese õhkamisest, kuna see esineb ka eesti rahvatraditsioonis ja kirjanduses. Nimetatud laul on tuntud veel sakslastel, hollandlastel, inglastel, taanlastel, poolakail, ukrainlastel ja gruuslastel. ²⁾ Kahjuks puudub aga seni veel laulu üksikasju selgitav monograafia. ³⁾

Laulu eesti versiooni mõistmiseks on tarvilik saada ülevaade laulust Saksamaal, mille püüan anda minul tarvitada olnud materjali põhjal. Praegusajal võime sääl eraldada kaks versiooni. I-versiooni näiteks toome siin Erk-Böhme nr. 167:

¹⁾ Vt. Ludwig Uhland Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder II, Stuttgart 1866 (Uhlands Schriften zur Geschichte der Dichtung und Sage III), lk. 52—75.

²⁾ Bibliograafiat:

Uhland lk. 70 ja 157.

Erk-Böhme Deutscher Liederhort I, Leipzig 1893, lk. 523—527 (nr. 167—169).

Joh. Bolte Findlinge (Jahrbuch für Volksliedforschung, Berlin-Leipzig 1930, lk. 142).

H. Neus Ehnstische Volkslieder I—III, Reval 1850—52, lk. 349—350 ja 464.

³⁾ Prof. J. Bolte teatel on käsil uurimus selle laulu üle hr. J. B. Fuller'il Amherstis (USA).

Häsleins Klage.

1. Gestern Abend gieng ich aus,
Gieng wol in den Wald hinaus;
Sass ein Häslein in dem Strauch,
Guckt mit seinen Äuglein raus.
Armes Häslein, was du sagst
Und ganz heimlich zu mir klagst!
2. „Was will denn der Waidemann?
Hetzt auf mich die Hündlein an?
Wenn der Jäger mich ertappt
Und das Windspiel mich erschnappt,
Hält er mir die BÜchse her,
Als wenn samst kein Has mehr wär!“
3. „Bringt der Jäger mich nach Haus,
Zieht 'r mir Pelz und Hosen aus,
Legt mich auf das Küchenbrett,
Spickt mirn Buckel brav mit Speck;
Steckt den Spiess von hinten ein,
Wie kann er so grob doch sein!“
4. „Wenn ich dann gebraten bin,
Trägt man mich zur Tafel hin;
Der Eine schneidt sich ab sein Theil,
Der Andre bricht mir's Bein entzwei,
Der Dritte nimmt sichs Allerbest:
Nehmt vorlieb, ihr lieben Gäst!“
5. „Nun bin ich todt, ich armer Has,
Geh dem Bauer nicht mehr ins Gras,
Geh dem Bauer nicht mehr ins Kraut,
Habs bezahlt mit meiner Haut.
Wenn ich an mein Schicksal denk,
Es mir recht von Herzen kränkt!“
6. „Lange Ohren, das Maul ist breit
Und der Kopf sehr ungescheidt,
Stumpfe Zähn, ein langer Bart,
Als wär ich von Katzenart.
Wenn ich an mein Schicksal denk,
Es mir recht von Herzen kränkt!“
7. „Ein Schwänzlein hab ich, das ist klein,
Wünscht, es möchte grösser sein,
Weil es nun nicht grösser ist,
Muss es bleiben, wie es ist.
Wenn ich an mein Schicksal denk,
Es mich recht von Herzen kränkt!“

Muis siiaakuuluvais variandes on ainult vähemaid kõrvalekaldumisi. Üleskirjutised — neid on rohkesti üle maa — on pärit päale aasta 1750. Ka kooliraamatuisse on see versioon teed leidnud, küll aga lühendatult ja muudetult.

Samal versioonil on veel teine variantide rühm, mida esindab Erk-Böhme juures nr. 168, laul pärit 17. sajandi lõpult. Jäneseга kohtamine ja jutustus jahist on sisult samad.⁴⁾ Vahele tuleb episood — kütt võtab jänese selga ja müüb turul. Kõogistseen on tublisti laiendatud, kuigi sisult sama. Sõomise-stseen on ka sama, ainult erijoonena kondid visatakse ukse taha või koortele. Stroof 6 ja jänese enesekirjeldus puuduvad täielikult. Lõppakordiks lisatakse aga uus stroof:

12. So muss ich armes Häselein
Enden das junge Leben mein,
Ohne Bitt und ohne Gesang,
Ohne Geläut und ohne Klang.

Saksa II-versiooni näiteks toome ühe Württembergist pärit oleva variandi, Erk-Böhme nr. 169c:

Häsleins Klage.

1. Ich armes Häselein im weiten Feld,
Wie wird mir doch so grausam nachgestellt!
Bei Tag und auch bei Nacht
Da thut man mir nachtrachten;
Man stellt mir nach dem Leben mein:
Wo bleib ich armes Häselein!
2. Ich ess ja nur ein Gräslein grün,
Was kann denn das für Schaden thun?⁵⁾
Ich pflücke nur ein Blättchen,
Daran thu ich mich sättigen;
Ich trinke das Wasser aus meinem Revier
Und gehe dann wieder in mein Quartier.

⁴⁾ Olgu siiski eriti märgitud eelmise näite 2. str. 1—2. v. vaste:

Was thu ich dem Jägersmann,
Dass er die Hund mich hetzet an?

⁵⁾ Erk-Böhme nr. 169 a:

Ich hab ja mein Lebtag kein Schaden gethan,
Ich fress ja nur die grünen Blätterchen an;

3. Und kriegen mich dann die Hunde zu sehn,
Muss ich ein Gänglein mit ihnen gehn;
Durch hohe Berg und tiefe Thal
Da jagt man Marten überall;
Dann ruft der Jäger: Hei, hopsasa!
Du hast verspieit, Victoria!
4. Und greift mich dann am End der Wind,
Der Jäger mich an sein Sattel bindt;
Wohl an dem grossen Prangen
Da muss ich Marten hangen,
Da schlicker und schlacker ich hin und her,
Als wenn ich ein Dieb vom Galgen wär.
5. Kriegt mich die Köchin dann zur Hand,
Hängt sie mich Marten an die Wand;
Das Mädchen kommt gegangen,
Die Herren thut verlangen;
Sie sassen, sie assen alle frisch,
Sie hatten ein gebratnen Hasen auf'm Tisch.
6. Darum, ihr Brüder insgemein,
So viel wir in dem Walde sein,
Entlaufet vor dem Jäger,
Entfliehet vor dem Schläger,
Entlaufet, eilet, säumet nicht!
Nun gute Nacht! lieber Marten spricht.

Variantide rühm, mille esindajaks Erk-Böhme nr. 169a, on sellega väga sarnane, puudub ainult str. 3 ja 6. Söömise-stseen lõpeb värssidega:

Auf mich trinken sie den rheinischen Wein:
Wie bin ich ein so delikates Häselein!

Õige elavalt on jahi-stseen kirjeldatud Erk-Böhme nr. 169b-s:

2. Sobald die Macht vergangen ist,
So sitzt der Vogel frisch auf dem Nest;
Dann geh ich naus ins grüne Feld,
Such mein Geweid, wo's mir gefällt.
3. Sobald es aber morgens tagt,
Dann zieht der Jäger frisch auf die Jagd:
„Sa sa, ihr Hund! in vollem Lauf
Sucht mir geschwind einen Hasen auf!“
4. Kriegt mich der Jäger ins Visier,
So spricht er gleich: „Sei willkommen hier!
Willkomm, du liebes Häselein!“
Piff puff, tisch taff! gehts auf mich drein.

5. O weh, o weh! ich bin getroffen,
 Da kommt das Blut heraus geloffen!
 Nun gewürgt, zerrissen und entweidt
 Und eingeschnitten in mein rauhes Kleid!

Sama sisu tuleb ette juba 17. sajandi keskel ühes pikas laulus G. Greflinger'i raamatus: Rosen und Dörner, Hülsen und Körner. Hamburg 1655.

Võrreldes I- ja II-versiooni omavahel, leiame õieti sündmuste käigu üldjoonis samasuguse, värsistus on aga kaunis erinev. II-versioonis puudub lauliku kohtamine jänesega, samuti jänese enesekirjeldus. Alguses on aga jänese kurtmine, et teda ööd kui päeva kiusatakse, kuigi ta kellelegi midagi kahju ei tee. Õige tähtis erijoon on ka härraste veini joomine prae juures. — II-versioon praegusel kujul on samuti kaunis noor, mida tunnistavad juba rohked prantsusekeelsed sõnad tekstis. Peab olnud olema mingi vanem laulukuju, millest mõlemad oleksid võinud areneda.

1575. aastast on säilinud kellegi Lisborni benedikti munga Hûseman Beckemensis'e kirjutatud raamat „Perpulchri aliquot versus Rhythnici“,⁶⁾ mis sisaldab mitmesuguseid saksa keelest ladina keele tõlgitud naljakaid laule. Nende hulgas on ka kõige vanem saksa „Häsleins Klage“ tekst:

Cantus de Lepore.

1. Fleuit Lepus paruulus
 Clamans altis vocibus:
 Quid feci hominibus,
 Quod me sequuntur canibus?
2. Neque in horto fui (sedi?),
 Neque holus comedi,
 Quid jne.
3. Longas aures habeo,
 Brevem caudam teneo,
 Quid jne.
4. Leves pedes habeo,
 Magnum saltum facio.
 Quid jne.

⁶⁾ Vt. Anzeiger für Kunde der teutschen Vorzeit IV, Karlsruhe 1835, veerg 184 jj.

5. Caro mea dulcis est,
Pellis mea mollis est.
Quid jne.
6. Quando serui vident me,
Hase, Hase vocant me.
Quid jne.
7. Domus mea sylvia est,
Lectus meus durus est.
Quid jne.
8. Dum montes ascendero,
Canes nihil timeo.
Quid jne.
9. Dum in Aulam venio,
Gaudet Rex et non ego.
Quid jne.
10. Quando Reges comedunt me,
Vinum bibunt super me.
Quid jne.
11. Quando comederunt me,
Ad latrinam portant me.
Quid jne.

Tõlke aluseks on nähtavasti mingi „Häsleins Klage“ vanem kuju. Siin me tunneme momente mõlemast eelpool vaadeldud praegusaja versioonist. Nii igas stroofis korduv „Quid feci...“ = I-versiooni

„Was thu ich dem Jägersmann,
Dass er die Hund mich hetzet an?“

Samuti võime kõrvutada I-versiooni ja ladinakeelse variandi jänese „enesekirjelduse“-episoodid. Stroof 2-s „Neque in horto... comedi“ leiame II-versiooni „vabanduse“-episoodi vaste. 10. stroofi viina joomine peegeldub II-versioonis. Stroof 8. jälgi leiame laulu hollandi traditsioonis⁷⁾. Ka siin jänese kiidab enese olevat liig kiire koertele:

„Als ik oloop den berg zeer fel,
dan ben ik de hondekens al te snel,
maer in het daelen zymy achterhaelen...“

Säälgi jooivad härrased jänest süües karastavat reinveini.

⁷⁾ Uhlandi järele.

Inglise jäneselaul ühes käsikirjas 15. sajandist, ⁸⁾ laul alliteratsioonide ja lõppriimidega, kirjeldab ainult, kuidas vaest looma kütid kiusavad ja talvel isegi naised heinte juurest peletavad — sarnaneb rohkem hundi kurtmisele. Ometi on algus sarnane saksa I-versiooni „kohtamise“-episoodile:

Ffer in frithe as J can fare
 My selfe syzand allone,
 I herd the mournyng of a hare,
 Thus delfully she made her mone.

Saksa kirjanduses on kasutanud rahvalaulu motiive Hans Sachs⁹⁾ oma pikas luuletises „Der hasen klag“ 5. märtsil 1556. a. Kuigi teemi on vabalt käsitletud, leiame siit mõlemate praegusaja versioonide põhitunnuseid. I-versiooni kuuluvaist — lauliku kohtamine põõsas varjul oleva jänese ja jänese enese kirjeldus, II-versiooni kuuluvaist — ööd ja päeva püüdmine ja jänese vabandus:

Weil wir in allen thun kain leit . . .
 . . . Wir essen pappeln, kraut vnd gras.

Nii näib olevat ka Sachsi (samuti kui Hüsemani ja naaber-rahvaste) allikaks mingi nüüdisaja versioonide ühine eelversioon.

Laul kurtvast jänesele on tuntud ka Balti sakslastel. Nii on hr. E. Kobolt Pärnust 1929. a. üles kirjutanud järgmise variandi (E 63833):

Häschen sass im grünen Gras.
 Häschen sachte: Was ist das?
 Kommt dort nicht der Jäger her,
 Mit dem grossen Schiessgewehr!
 Häschen machte husch, husch, husch
 In den nächsten Haselbusch.

⁸⁾ Uhlandi järele.

⁹⁾ Vt. Edmund Goetze Sämtliche Fabeln und Schwänke von Hans Sachs, Halle 1893, lk. 466—470 (nr. 165).

2. W. C. Freundlich'i „Jänese õhkamine.“

Aastal 1837 ilmus Muhu köstri ning populaarse rahvakirjaniku C. W. Freundlich'i sulest esikteosena pisikene raamat väga omapärase tiitliga:

Siin on / Magdeburgi-liina / hirmsast ärrarikkumissest. / — Muhho-maa hundi jahhist. / — Jänese õhkamisest ja Rehhepappist luggeda. / Wöttge rõõmsa melega, sünt feest holsast luggeda, / mis ma enne kirja pannud ja ka wimaks trüffi annud. / Muhho kolis kirjutud / Meio kuu 12^{mal} päewal 1837. / C. W. Freundlich, / Muhho kiriko koolmeister / Pernos, / Markiwarti kirjadega. / 1837.

Meid huvitab siin tiitellehes loeteldud jutu ja laulude hulgas „Jänese õhkamine“, mis Freundlich'i kombe järele on luuletatud kahes versioonis (signeerin need Fr I ja Fr II). Esitan siin mõlemaid täpse äratrüki (ainult värsside loend on minu poolt):

Fr I.

Jänese õhkamine.

- Jännes õh^etab karja-maal,
Et on raske as^efi taal,
Ei sa k^ohto taide su^a,
Egga luste wahhel lu^a.
5. Kardeldes ta õh^eto tülles
P^eesa tagga warjul olles,
Pu^aab põllo pole tulla,
Et saaks rahhulist se^al olla.
Siis kui p^aaw on loja lainud,
10. M^otleb ta: kes mind nüüd näinud?
Ei nüüd kuulda Jaagri he^ale!
Sest siis kargan julgest pe^ale.
Kui siis Jännes walja tulli,
Jäger warfi walmis olli.

15. Roer, se metsas kohhe haukus
 Nende püs ka warši paukus
 Andis tale selle napso,
 Mis läks labbi maksa, kopso!
 Mõttes ta: kü' same nähha,
20. Mis nüüd Säger wõttab tehha.
 Panni Jännešt omma pauna,
 Wiis ka kojo kohhe sauna;
 Naha kiskus warši mahha,
 Pistis koki kappi tahha.
25. Siis ei olnud ennam nalja,
 Solitad ka wõttis walja.
 Wimaks pandi panni peäle.
 Siis sai kuulda Sägr'i heäle,
 Et ta tedda tahhab sua,
30. Ja ta mahka ärra müa.

Fr II.

Üks teine.

- Dh kui rasked on mo päwad,
 Sedda keit mo wennad näwad!
 Meid kui lindo pütakse,
 Saggeli ka mütakse.
5. Täanna sai mind Säger nähha,
 Püdis mulle tülli tehha;
 Ütles: urdad minge seäna!
 Jännes kargab seie teäna:
 Nahl ja pea saab teile antud,
10. Eihha, se saab moisa kantud.
 Rui ma kuulsin sedda jutto,
 Kargasin siis ette rutto.
 Tähtsin end kü' ärra petta,
 Roerad hopis kangel' jätta;

15. Siiski naad mind fiini wõtsid,
 Saagri jure jälle tõtsid.
 Kui mind Saagri jure todi,
 Saddulasse warši podi;
 Widi moiša Herra ette,
20. Parrast anti fokka kätte.
 Kõl siis fokka pallusin,
 Salledaste hullusin:
 Urmas kõk jo raswa mok!
 Saager on ni lol, kui fok!
25. Las' ta urdad hulluks jada,
 Rahwas tedda wälja naerda!
 Ma ei olle pahha teind;
 Orrafel kül ollen käind,
 Uwa offi närrinud,
30. Ja metsa nenda harrinud.
 Wimats sündis surem hädda!
 Sest et kõk ei kuulnud sedda,
 Poos mind ülles warna otša;
 Nahha, se ta wiskas metsa.
35. Kui ta minno nahka nulgis,
 Suhhat tullist wälja sülgis.
 Parrast prae warda panni,
 Rupsetas mind siis, kui anni.
 Panni tinna waagna peäle,
40. Kuulsin siis weel Saagri heale:
 Jannes laua peäle toge,
 Wina temma terwits joge!

Fr I on hiljem trükitud veel sama raamatu 2. (1842) ja 3. trükis (1848) — märgime need A 1, A 2 ja A 3 — ja Gildenmanni „Lillekeste“¹⁰⁾ 1. (1852) ja 2. trükis (1864) —

¹⁰⁾ Lillekessed, ehk: Mitmed ja mitmesuggused laulud Ma rahvale, ello parrandamiseks ja ausaks aiaviteks, kokko-korjand P. Gildenmann. Ue-aasta and. Pernus, 1852. Trükkitud ja müa W. Pormi jures. — Laul leidub lk. 95—96 (nr. 41).

B 1 ja B 2. Vahed eritrukis on päämiselt ortograafilised ja interpunktsioonilised, siiski leidub ka olulisemaid tekstimuudatusi:

- v. 3. täide] A 1, 2, 3. — täis ta B 1, 2.
- 4. vahel] A 1, 2, 3. — vahest B 1, 2.
- 9. päävon] A 1, 2, 3. — päike B 1, 2.
- 16. Nenda püsska] A 1, 2, 3. — Ja ka püss siis B 1, 2.
- 18. läks] A 1. — käis A 2, 3, B 1, 2.
- 22. Viis ka kojo kohe] A 1, 2, 3. — Ja viis kohe kojo B 1, 2.
- 29. Et ta teda tahab süüa] A 1, 2, 3, B 1. — Minatahan jänest süüa B. 2.
- 30. Nahka] A 1, 2, 3. — naha B 1, 2.

Arvatavasti on Gildenmann laulu saanud ühes hulga teiste lauludega otse Freundlichilt eneselt, selle redigeerituna.

Fr II on trükitud samuti „Magdeburgi“ kolmes trükis — A 1, A 2 ja A 3 — ja „Lillekeste“¹¹⁾ kahes trükis — B 1 ja B 2. Pääle nende veel Jakobsoni „Kooli Lugemise raamatu“¹²⁾ hulgas trükis, millest mul kasutada olnud 1. (1867), 2. (1870), 5. (1883), 7. (1888), 9. (1891) ja 15. (1906) — C 1, C 2, C 5, C 7, C 9 ja C 15 — ja käesoleval sajandil ilmunud laulikus „Oh laula ja hõiska!“¹³⁾ — D.

Pää erinevusi eritrukis:

- v. 4. Sageli] A 1. — Sagedast A 2, 3, B 1, 2, C 1, 2, 5, 7, 9, 15, D.
- 8. Seie tenna] A 1, 2, 3, B 1. — senna tenna B 2, C 1, 2, 5. — sinna tänna C 7, 9, 15, D.
- 12. ette] A 1. — õige A 2, 3, B 1, 2, C 1, 2, 5, 7, 9, 15, D.
- 13. petta] A 1, 2, 3, B 1, 2, C 1, 2, 5. — peita C 7, 9, 15, D.
- 21. siis] A 1, 2, 3, B 1. — ma B 2, C 1, 2, 5, 7, 9, 15, D.
- 24. ja] A 1, 2, 3. — sa B 1, 2, C 1, 2, 5, 7, 9, 15, D.
- 26. Las'] A 1, 2, 3. — võiks B 1, 2, C 1, 2, 5, 7, 9, 15, D.
- 31. Ja metsa] A 1, 2, 3. — Metsa B 1, 2, C 1, 2, 5, 7, 9, 15, D.

¹¹⁾ Lillekessed, lk. 96—97 (nr. 42).

¹²⁾ Kooli Lugemise raamat. Kirja pannud C. R. Jakobson, gümnaasi koolmeister. Esimene jagu. 80 pildiga. Tartus 1867. — „Jänese õhkamine“ lk. 18—19 (nr. 10).

¹³⁾ Oh laula ja hõiska! Täielik kogu lauldavaid laulusi. Rahva suust kogutud. Narvas, Trükitud G. Pihlaka trükikojas. — Lk. 22—24 (nr. 27).

42. Viina tema terviks jooge] A 1, 2, 3. — Õlut tema terviks jooge B 1, 2, C 1, 2, 5, 7, 9. — Ja siis tema terviks jooge C 15, D.

Ka siin võib olla Gildenmann on saanud laulu otseselt Freund-
lich'i enese käest. Jakobson on võtnud oma algteksti (C 1) muut-
matult (ka ortograafialt ja interpunktsioonilt) B 2-st. Hilise-
mate trükkide toimetajate poolt kohati muudetud, on laul „Kooli
lugemise raamatust“ ära trükitud D-sse.

M. K a m p m a n n oma „Eesti vanemas ilukirjan-
duses“ (1908) lk. 75 kirjutab „Jänese õhkamine“ kohta:

Kõige rohkem tarvitab Freundlich vemmälvärssi, mis rahvale meeldib
ja kergesti meele jääb. Selles seisabki saladus, miks „Jänese õhkamine“
ja teised sarnased laulud tühisest sisust hoolimata tähelepanemist leidsivad.

Sama teose 74. leheküljel:

Meie praegune põlv vist rohkem Freundlich'i laule ei tunne, kui vem-
malvärssides kirjutatud „Jänese õhkamine“ ja „Kala truudus“,
mis C. R. Jakobsoni „Kooli Lugemise raamatus“ seisavad. Esimest laul-
dakse nüüd Viljandimaal talupoiste ja tüdrukute simmanidel ringmängu
juure.

ERA andmeil ja minu isiklikel tähelepanekuil tõesti on Fr II
praegu ringmängu lauluna tavalisemaid, mitte ainult Viljandi-
maal, vaid üle terve Eesti. Ka Fr I on saanud rahvaomaseks
õige laialt. Minu kirjutise järgnevas päätükis leiame alatasa juh-
tumeid, kus episoodide emmastkummast on tunginud ka samasisu-
lisse rahvalaulu ja tihti teatavail laulualadel koguni traditsiooni-
liseks saanud.

Kampmanni arvates on „Jänese õhkamine“ tõlgitud
Curtmanni saksakeelsest laulust.¹⁴⁾ Enne kui
seda eitada või jaatada, peame vaatlusele võtma eesti rahvalaulu.

3. Eesti rahvalaul „Jänese õhkamine“.

Aastal 1817 ilmus J. H. Rosenplänteri perioodilises
väljaandes „Beiträge“¹⁵⁾ muude hulgas järgmine laul:

¹⁴⁾ Vt. Eesti vanem ilukirjandus lk. 75. Sama arvamust
kordab ta oma hilisemais „Eesti Kirjandusloo pääjoonis.“
Kampmanni järele toob sama väite Ridala oma „Eesti kirjanduse
ajaloos“.

¹⁵⁾ Beiträge zur genauern Kenntnis der ehstnischen Sprache 7,
Pernau 1817, lk. 67—68 (nr. 34).

Jānneſe kaitwaminne^{††}).

Jānneſ, jānneſ, wagga lind,
 Šōd ja pāwad pūūdſin ſind. —
 Tulli waſto lamba karri,
 Mōtſin^{*}) ennaſt ſelſſi ſawad,
 Šōi kurrat jāagri koerad.
 Suuſ! haas! aeti;
 Pootſ! paats! panti
 Minno waefe kulle pihta:
 Šiis mind ārra tappeti,
 Ša mind ārra wieti;
 Šaddula koſjo^{**}) taħħa wiſſati,
 Šeal mind moiſa wieti.
 Moiſaſ ārraraeti,^{***})
 Kirbo raſwaga mind kedeti,
 Šaſe raſwaga mind ſeati.
 Urmaſ koſ, raſwa moſ,
 Ūrra mind keda kibbedaste,
 Ūrra mind rae raſgeeſte,
 Reda mind kergeeſte!

Sama laulu variante leiame trükitult veel mitmel korral mujalgi.¹⁶⁾ Ühes trükkimata materjaliga Eesti Rahvaluule Arhiivi kogudest on mul olnud kasutada kokku 96 v a r i a n t i. Nende levimist üle maa (ja nüüdsest pääle kanoonilisi signatuure) näitab loend (vt. ka kaart lk. 72):

††) So spricht man hier, statt k a e b a m i n n e.

*) In diesen und den folgenden Zeilen erzählt der Hase selbst seine Schicksale.

***) Im Dernauschen sagt man nicht, wie in Supel steht, k o l l o; sondern k o l l i oder k o l j o oder k o l i o.

***) Von raatma, praatma, pradima, braten [= Pär 1.].

¹⁶⁾ 2. Beiträge 18 (1827) lk. 105—106 [= Kad 1.].

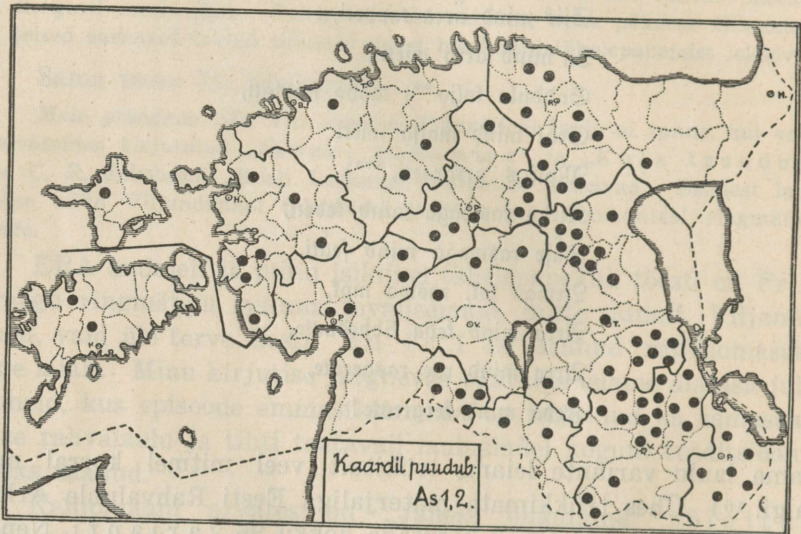
3. Dorpater Jahrbücher V (1836) lk. 231 [= Kei 1.].

4. Neus III lk. 356—357 (nr. 98 J) [= Kei 1.].

5. Sama lk. 357 (nr. 98 K) [= Kse 1.].

6. Hurt, Setukeste laulud II (1905) lk. 376 (nr. 1309) [= Ráp 1.].

- 12 Vi: Jis 1, Hlj 1, 2, Kad 1, 2, VJg 1-a, 1-b, 2, Sim 1-a, 1-b, VMr 1, 2.
 8 Jä: Amb 1, Koe 1, 2-a, 2-b, Pde 1, Tür 1, 2, 3.
 3 Ha: Kos 1, Juu 1, Kei 1.
 8 Lä: Kul 1, Vig 1, Var 1, Kse 1, 2, Lih 1, LNg 1, Rei 1.
 2 Sa: Sa (?Kaa) 1, Mst 1.
 10 Pä: Vän 1, 2, Pär 1, 2, 3, Hls 1, 2, Krk 1-a, 1-b, 2.
 4 Vl: Hel 1, SJn 1, Pil 1, Plt 1.
 23 Ta: Lai 1, 2, 3, 4, 5, Pal 1, 2, 3, 4, Trm 1, MMg 1, Trt 1, Vön
 1, 2, 3, 4, 5, 6, Kam 1, Puh 1, Rõn 1, San 1, Ote 1.
 18 Vö: Kan 1, 2, 3, Urv 1, Har 1, 2, Rõu 1, Plv 1, 2-a, 2-b, 3, 4,
 5, 6, Röp 1, 2, 3, 4.
 6 Se: Se (?Lob) 1, Pet 1, 2, 3, Irb 1, 2.
 2 As: (Samara) 1, 2.

„Jänese õhkamise“ leving.

Variantide register täpsemate andmetega on talletatud Eesti Rahvaluule Arhiivi.

Laulul on normaalselt järgmised episoodid:

- I. Eellugu. Jännes elab suures metsas.
- II a. Jänese jaht. Jääger tuleb ja laseb jänese.
- b. Jännes mõisas. Jännes viiakse mõisa koka kätte.
- III a. Jänese palve. Jännes palub kokka mitte palavasti praadida.

7. Sama lk. 375 (nr. 1308) [= Se 1.].

8. Sama III (1907) lk. 457 (nr. 1957) [= Pet 1.].

Kõigi nende algkäsikirjad leiduvad ERA-s.

b. Jänese vabandus. Sest ta pole palju paha teinud.

IV a. Jänese praadimine. Kokk ei kuula palvet, vaid praeb jänese.

b. Jänese lauau. Jänese viiakse härraste lauale ja süüakse.

Pr. Vuolijoe lauluderegistris on see tüüp nimetatud kord „Jänese“, kord „Mahalastud lind“, osalt asetatud ka uuemate rahvalaulude hulka. Arvan siiski paremaks jätta populaarseks saanud nimetuse „Jänese õhkamine“.

I. Eellugu.

Laul algab „õhkamise“-motiiviga:

A a. Oh mina (-ma) vaene valge jänes — Jis 1, VJg 1, Plt 1, Lai 1, 3, 4, 5, Pal 1, 2, 3, 4, Trm 1, MMg 1, Trt 1, Vön 1, 2, 3, 4, 5, 6, Kam 1, Puh 1, Rön 1, San 1, Ote 1, Kan 3, Har 1, 2, Rõu 1, Plv 1, 3, 4, 5, 6, Röp 1, Se 1, Pet 3, As 2.

b. Olli mina vaene valge jänes — Kan 1.

c. O iks seo vaene valge jänes — Pet 1.

d. Oh ma vaene vaiva jänes — As 1.

e. Oh sa vana valge jänes — Röp 2, 3, 4, Irb 1, 2.

B a. Oh mina vaene pisikene jänes — LNg 1.

b. Oh mina vaene jäneseke — Pär 3.

C a. Oh mina vaene pisikene lind — VMr 1, Pde 1.

b. Oh mina vaene väike lind — Koe 1, Kos 1.

c. Olin vaene pelglik lind — SJn 1.

D a. Oh ma väike metsa lind — Vig 1.

b. Olin mina väike kirju lind — Kse 2.

c. Olin aga pisike kirju lind — Var 1.

d. Pisikene lind ja paiu lind — Kse 1.

E a. Olin mina vähike linnuke — Lih 1.

b. Mina pisukene linnukene — Kad 1.

d. Väike tilluk linnukene — Hls 2.

c. Ollin tilluk linnukene — Krk 1.

F a. Jänese, jänese, vaga lindu — Tür 1.

b. Jänese, jänese, vaga lind — Vän 1, 2, Pär 1, Hls 1.

c. Jänene, üks vaga lind — Mst 1.

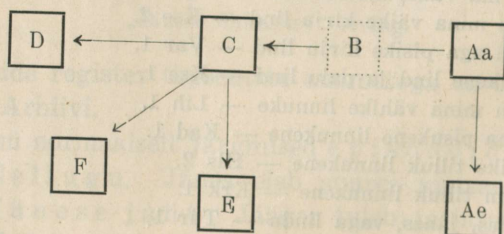
d. Jänese oli vaga tsirgukene — Kan 2.

Värsi algkujuks on ida-eestiline „valge jänese“-redaktsioon (A), ja nimelt Aa, Ida-Võrumaal ja Setumaal lokaalselt Ae (ma > sa). „Linnu“-redaktsioonis (C,

D, E, F) jänese asemele astub lind ja valge asemele mingi väik-
sust märkiv omadussõna (pisikene, väike, tillukene).¹⁷⁾ Lind
siin tähendab esialgu metslooma,¹⁸⁾ kuid hiljem hulgas vari-
andés (VJg 2, Koe 1, 2, Kul 1, Vig 1, Var 1, Kse 1, 2, Lih 1,
Rei 1, Pär 1, Krk 1, 2, Hel 1, SJn 1, Pil 1) sõna omandab hari-
liku tähenduse 'Vogel', ja nii terve laul õieti muutub linnu
õ h k a m i s e k s (vrd. pr. Vuolijoe lauluderegistri tüübinimetus
„Mahalastud lind“). Sellega muidugi käib kaasas laulu sisuski
hulk muudatusi, ja nagu hiljem näeme, tekib uusi kontaminat-
siooni võimalusi. „Linnu“-redaktsioon sünnib kujul C ('vaene'
püsib) „valge jänese“-redaktsiooni loode naabruses. Siit liiku-
des läänepoole kaob ka vaene ja selle asemele tuleb mingi teine
kahesilbiline sõna, näit. metsa, kirju, paiu (D). Mulgimaal,
kus samuti kaob vaene, silpide arvu alalhoidmiseks pannakse
linnu asemele deminutiivkuju linnukene (E). Edela-Järvamaal
saab aga C-st uus kuju F („v a g a l i n n u“-redaktsioon),
mis liigub edasi Pärnumaale ja siit isegi Saare- ja Võrumaale.
Selles alaredaktsioonis ei kõnele enam jänes, vaid haletseb teda
laulik või kütt, vrd. järgnevaid värssse:

1. Ööd ja päeva püüti sind — Hls 1.
2. Ööd ja päev sind püüeti,
Siiski sind ei kätte saadud — Vän 1.
3. Ööd ja päävad püüdsin sind — Pär 1.
4. Kargab metsas ööd ja päevad — Mst 1.
5. Et kütt teda püüab püssiga
Ja puretab teda koertega — Tür 1.

Nii võiksimme kujutada värssikujude arengkäiku:

„Valge jänese“-redaktsioonil on veel paral-
leelvärss:

¹⁷⁾ Sõnade esinemisalade kohta vt. Saareste Leksikaalseist vahe-
kordadest eesti murretes, Tartu 1924, lk. 253 jj.

¹⁸⁾ vt. Saareste lk. 85 jj.

- Aa. Kevadine kerge jänes
(eL: Keväjäne kirriv jänes) — Pal 1, 2, 3, Trt 1, Vön 1, 3, MMg 1, Kam 1, Puh 1, Rön 1, San 1, Ote 1, Kan 1, 3, Har 1, Plv 4, 5, Ráp 1, As 1.
- b. Kevadine kirju jänes
(eL: Keväjäne kirriv jänes) — Pal 1, 2, 3, Trt 1, Vön 1, 3, 4, 5, 6, Plv 3, Pet 1, 3.
- c. Kevadine kehva jänes — VJg 1-b, Pal 4.
- d. Kirju pääga kena jänes — Plv 6.

Värsi normaalkujust (Aa) Põhja-Tartumaa keskosas tekib alakuju Ab (kerge > kirju), mis nüüd suundub üle Tartu ja Võnnu (n. n. Tartu-Petseri passaaž) Setumaale.

„Õhkamise“-motiivile järgneb kahevärsiline „metsa“-motiiv:

- v. 1. Aa. Elan suure metsa sees. — Koe 1.
- b. Elan pika metsa sees — Pal 1.
- c. Elas suure mõtsa sehn — Hls 2.
- d. Ellin suure mõtsa sees (~ sehn) — Hls 1, Krk 1.
- e. Seisin suure mõtsa sees — Hls 1.
- f. Lindsin suure metsa sisse — Lih 1.
- g. Saiõ suurõ mõtsa sissõ — Kan 2.
- Ba. Pagõs(i) paksu mõtsa sisse — Irb 1, 2.
- b. Juhtu no paksu mõtsa sisse — Rõu 1.
- Ca. Lätsi mõtsa kõndima — Rõn 1.
- b. Läksin metsa mängima — San 1.
- D. Kargab metsas ööd ja päevad — Mst 1.
- Ea. Läksin suurte soode peale — Jis 1, Lai 5.
- b. Läksin suurte soonte peale — Trm 1.
- c. Läksin suurte suodeesse — VJg 1.
- Fa. Elan suure soo sees — Kos 1.
- b. Elin suure soo sees — SJn 1.
- c. Olin suure soo sees — Lai 1.
- Ga. Läksin suurte saarte peale — Jis 1.
- b. Elan suurte saarte peale — Lai 4.
- Ha. Elan suure laane sees — Plt 1.
- b. Kasvin suure laane sees — Puh 1.
- Ia. Elan suure mure sees — MMg 1.
- b. Elasin suure mure sees — LNg 1.
- c. Heitsi suure mure sisse — Kam 1, Plv 1.
- J. Elan suure eina sees — Pde 1.
- K. Joosid suure mägedessa — Vän 2.
- L. Johtu suure vällä pääle — Har 1, 2.
- M. Mina lennates lepikusse — Kul 1.

Selles värsis on kahtlemata algkujuks „metsa“-redaktsiooni (A, B, C, D) kuju Aa. Märkimiseväärt on siin ka

kindla levilalised alakujud B (Lõuna-Võrumaal ja Setumaal) ja C (Edela-Tartumaal) „Laane“-redaktsioon (H) on kas üle kantud järgmisest värsist või tekkinud „metsa“-redaktsioonist (suur mets > suur laas). Niihästi „soo“- (E, F ja ka G — soo > saar) kui „mure“-redaktsioon (I) on aga sisse tunginud vaeslapse ja teomehelaulest (sama haletsuse motiiv), esimene esineb näit. laulus „Imelik maja“, teine „Teopois skündmas“. Nii üks kui teine on aga meie laulus saanud õige laialisel maa-alal traditsiooniliseks.

- v. 2. A a. Paksu paju rähmu sees — Pde 1, Pal 1, Puh 1.
 - b. Paju paksu rähma sees — Plt 1.
 - c. Paksu paju rähma all — Lai 1.
 - d. Paksu paju räisi sees — MMg 1.
 - e. Paksu paju räga sees — Kos 1.
 - f. Olin paksu paju räga sees — Kad 1.
- B a. Paksu paju põõsa sees — Koe 1, Hls 1.
 - b. Paksu paju põõsastesse — Vän 2.
 - c. Paksu paio põesasse — Lih 1.
 - d. Paksu paju põõsast kaudu — Mst 1.
 - e. Kisendas paksu paju põõsas — Kse 1.
- C a. Paksu paju puhma sissõ — Kan 2.
 - b. Paksu paju puhma alla — Krk 1.
 - c. Pagesi paju puhma sisse — Kam 1.
 - d. Mõtsa paksu puhma sisse — Vön 2.
 - e. Suurde mõtsa puhma alla — Vön 1.
 - f. Kuulsi mõtsan puhma taga — Ote 1.
- D a. Pagõsi paiu raestikku — Röp 1.
- E a. Ühe paksu paio sees — LNg 1.
 - b. Paksu pika paiu otsas — Vig 1.
- F a. Lagedate laante peale — Jis 1, Lai 4, 5, Trm 1.
 - b. Läksin laia laanedesse — VJg 1.
 - c. Suure laia laane sehn — Hls 2.
- G a. Laulsin suure laane sees — Vig 1.
 - b. Laulsin laia välja pääl — SJn 1.
 - c. Laulsin pika lepa ladvas — Pär 2.
 - d. Laulsin metsas saare otses — Var 1.
 - e. Suure sootra saare otsas — Kse 2.

Siin vastab päävärsi „metsa“-redaktsioonile „paju“-redaktsioon (A, B, C, D, E), mille algkujuks arvatavasti Aa. Läände ja lõunasse levides astub rähmu ~ räisi asemele põõsas (B) ja puhmas (C).¹⁹⁾ F (laas) on paralleeliks „soo“-redaktsioonile.

¹⁹⁾ Vt. kummagi ala Saareste lk. 35 jj.

„Metsa“-motiivile järgneb, tihti aga ka asendab, „orase“-motiiv. See on siin kohal hästi tuntud ainult Lõuna-Eestis, kuid jälgi leiame ka mitmel pool läänes. Mõlemate motiivide vahele pannakse vahest mingi lülivärs, nagu:

Seal sul tuli nälg kätte — Vän 2.
 Kas ma võinu soo aron süvä — As 1.
 Säased tahtsid silmad süüa — Pal 1.
 Ei ma kuulnu kirju heli,
 Ega kuulnu karja heli — Ote 1.

„Orase“-motiivil on kaks värsistust:

I. Lühikene värsistus:

- a. Läksin välja oraselle — Ote 1.
- b. Lätsi orgo oraselle — Kan 1.
- d. Läksin mõisa välja pääle — Trt 1.
- e. Läksin põllal orasele — Pär 3.
- f. Läksin köperdes põllale — Sa 1.
- g. Läks siis põllale kivi ääre — Mst 1.
- h. Tulli vällä nurme pääle — As 1.

II. Pikk värsistus:

Eelvärsina selle juures mõnikord:

Läksin välja lagedale — (Pal 4), Puh 1.
 Tulli vällä lakõ pääle — Kan 3.

- v. 1. A a. Läksin õrast õtsima — Pal 3.
- b. Odra orast otsima — Trt 1.
- c. Orast otsma hamba pääle — Puh 1.
- d. Lätsi maitsma kaara orast — Urv 1.
- e. Läksin rukkid rabama — Pal 2.
- f. Kaksi üte orassõ — Kan 3.
- g. Riku sinu rüäorassõ — Vön 4, 5.
- B a. Küll ma tiiä kesva orast — Plv 2.
- b. Küll ta tiisõ kesva orast — Kan 2.
- c. Küll sina teadsid, kus need orased on — Vän 2.²⁰⁾
- v. 2. A a. Kaera orast katsuma — Pal 3, Trt 1.
- b. Kasteheina kabama Pal 2.
- c. Kaku sinu kaaraorasse — Vön 4, 5.
- B a. Küll ma tiiä kaara orast — Plv 2.
- b. Küll ta tiisõ kaara orast — Kan 2.

²⁰⁾ Vrd. värsse

Küll ma tääsin, kus ma seisin — Hls 1.
 Küll sina teadsid, kus sina jooksid — Vän 2.

Vrd. ka Vön 1:

Lätsi vällä kaema,
Kas oma kaara keerulise,
Kesva kuvve kandilise,
Vai oma rüä häitsenu.

Nii see ongi (v. 1. ja 2. lisana ja ka iseseisvalt):

- v. 3. A a. Kesvaoras keeroline — Vön 4, Räp 1.
b. Olliva kaara keerulise — Vön 1.
c. Lõüse kesva keerulise — Se 1.
v. 4. A a. Kaaraoras kandeline Vön 4, Räp 1.
b. Kaara katsa kandiletse — Se 1.
c. Kesva kuvve kandilise — Vön 1.

Nähtavasti on need lisavärsid tekkinud tantsulaulu „K a a -
r a - J a a n i“ mõjul, mis ju eriti sellel alal kõige tuntum.

Nüüd järgneb veel vähestes variantides värsse:

- v. 5. Sedä olli hää nipsida — Räp 1.
Olli hia noppida — Vön 1.
v. 6. Nipsi näpse kõtu täve — Se 1.
Nipsi näpsi kõhu täüs — Plv 2.
Nipse uma kõtu tävve — Räp 1.
v. 7. Säält lätsi ojale jooma — Vön 1.
Säält sai süä soolatses,
Lätsi alla juumahe — Se 1.

„Orase“-motiiv aga sellisena laulu algkujju ei kuulu, vaid ta on lõunapoolne eriarend „jänese vabanduse“-epi-
soodist.

Räpinas ja Setumaal leiame episoodi teiseisikulise algus-
värsi (Ae) järele kahekõnelise „talli“-motiivi:

- v. 1. Kus sa eila öösi ollid — Räp 2, 3, 4.
Kos mulle minna ööses — Se 1.
v. 2. Jaama mõisa²¹⁾ talli pääl — Räp 2, 4.
Ma oli Jaama mõisa talli pääl — Räp 3.
Koksa mõisa²²⁾ talli pääle — Se 1.
(Teedla mõtsan magasi — Kan 3.)

²¹⁾ Jaama mõis Räpina vallas.

²²⁾ Koksa mõis Mäe vallas.

„Eelloo“ juure peame lugema ka levilalt väga laiaulatusliku, ²³⁾ kuid sekundaarse episoodi, milles vana jänes käseb poja olla metsas (motiiv A), kuid see ei kuula ja läheb lagedale (motiiv B):

Jänes ei kuuland isa sõna
 Jänes ei kuuland ema sõna
 Jänes läks mäele mängimaie
 Kesa pääle kepsu lööma. — Hlj 1.

Isa oli Jänes ema oli jänes
 Mine sina alla kopelisse
 Poe sina alla põesasse
 Kus ei kuule koera auku
 Koera auku püssi pauku
 Jänes ei kuuland isa sõna
 Jänes ei kuuland ema sõna
 Jänes laks mäele mängimaje
 Kivi äärde kepsu lööma. — Sim 1a.

Isa olli jänes, ema olli jänes
 Isa ütles: jänes poega
 Ema ütles: jänes poega,
 Mine sina alla kopelisse
 Poe sine paju pöösaasse
 Kus ei kuule koera auku
 Koera auku, püssi pauku!
 Jänes ei kuuland isa sõna
 Jänes ei kuuland ema sõna
 Jänes läks mäele mängimaie
 Kivi ääre kepsu lööma. — Sim 1b.

Jänes koer ja vallatu
 Ei tema kuule isa sõna
 Ega tema kuule ema sõna
 Läks tema mäele mängimaie
 Kesapeale kepsu lööma. — Tür 3.

Isa ütles poeg, poeg,
 Ema ütles: poeg, poeg;
 Ära mine mitte põllale?
 Mine kõrge kõrve sisse?
 Mine laja laane sisse,
 Paksu pajo poosa sisse;
 Sääl sa kuule koera haugu,
 Koera hauku, püsi pauku,
 Sääl sull' ilus elada,
 Ja rahu sängis siruta.
 Ei maas võta isa sana,

²³⁾ Variandes: Hlj 1, Sim 1a, 1b, Tür 3, Sa 1, Mst 1, Vän 1.

Ei maas võta ema sana,
Läksin kõperdes põllale. — Sa 1.

Isa ütles poeg, poeg,
Ema ütles poeg, poeg,
Mine metsa kõrvelaante,
Kus ei kuule püssi pauku,
Püssipauku, koeraauku.
Nõnda käib mu käsi ikka,
Ei ma kuule isa sõna,
Ei ma kuule ema sõna...
...Läks siis põllale kivi ääre,
Kivi ääre küssitama. — Mst 1.

Ema ütles: ella poeg
Ära käi küla kaeres
Küla kaeras kärvitakse
Ära joose mõesa nurme,
Mõesa nurmes nopitakse!
Joose suuri sooda mööda
Lase lagedat laanta mööda
Kus ei kuule kuke häält
Kuke häält, kurika häält
Nurga lapse nutu häält. — Vän 1.

Väga suur sarnasus sellega on soome rahvalaulul
„Jäniksen neuvo“²⁴⁾:

Jänis neuvo poikiansa
Sano kolme yötä korjanneens
Suuret silmät on sinulla
Sen näjet kuin on minulla.
Älä mene mäkilöille
Älä aukeille ahoille
Siällä harmaat haukat hakeevat
Pyssymiähet pyllistää
Kus näjet rautalankat
Vivut viritettynä
Käännä kelkkas takaperin
Entisille askelille.

Sama motiiv ometi esineb ka proosa kujul muinasjutus
Aarne Mt 72*. Nende omavahelise suhte võib kindlaks teha
siiski ainult põhjalikum võrdlemine. See episood näikse tunginud
olevat „Jänese õhkamise“ laulu Virumaal. Edela-Järvas ta

²⁴⁾ Vt. Suomen Kansan Vanhat Runot IX 1, 2. Hämeen
runot, Helsinki 1918, lk. 553 jj. (nr. 2510—2515). Siin näitena nr. 2510.

saab omaseks „vaga linnu“-redaktsioonile ja algab siit ühist rändamisteed Pärnumaale ja Saaremaale. (See oletus kinnitub ka konteksti arenemiskäigust). Viimaseil alul mõjustab B-motiivi tugevasti eelpool vaadeldud „orase“-motiiv.

„Eellooga“ kontamineerub pääle selle terve rida muidki laule. Tertium comparationis on päämiselt lind ja põõsas. Eriti sagedane on liitumine „Loomise“ algusvärsi ja „pesaotsiva linnu“-episoodiga:

Sinisaba linnuke(ne) — Koe 2.

Sinisibli linnukene — VJg 2.

Sinisulge peasukene — Kos 1.

Kuhu pean pesa tegema,

Kuhu pean munad munema,

Pojad armsad haudumaie?

Riigudesse, raagudesse,

Paksu pajo põõsastesse,

Soosse suure mätta'asse,

Vee vallide vahele,

Kõrkiate keske'ele. — Koe 1.

Tilla, tilla, tika poega,

Oh mina vaene varblase poega!

Kus pean mina minema

Ja kuhu põsa tegema?

Kas roogusse või raagusse

Voi mere ääre mujasse? — Rei 1.

Kus ma pea pesa tegema? — Võn 1.

Koes mina pesa tee? — Võn 2.

Karksis ja Helmes on „Jänese õhkamine“ kokku sulanud läti algupära lauluga „Lõoke tee ääres“²⁵⁾:

Tilluk linnuk lõoke,

Ära tiku tie vieri!

Suure saks soidave,

Tõstav' siu tõlla,

Suure ruvva roidave,

Viive siu võõral maale,

Võõral maale koka kätte. — Krk 2.

Tilluk linnuk lõokene,

Ära kurta tie veeren!

Ommen sõitvad suured saksad,

Viivad mõisa koke kätte. — Hel 1.

²⁵⁾ Vt. Latvju Dainas I, Riga 1922, nr. 2619—2629. — Eesti keelsena ERA-s mitmes variandis Mulgimaalt.

Elavalt tuletavad meele muinasjuttu Aarne-Thompson
Mt 70 (jänes naerab kartvat lambakarja) järgmised värsid:

Läksin köperdes pollale,
Ja pollal oli Lamba kari.
Lamba kari kartis mind,
Sest mull' sest sai röömo kül. — Sa 1.
Tulli vasto lamba karri,
Mötsin ennast seltsi savad. — Pär 1.

Üksiklaene leiame veel rahvalauludest „Imelik maja“
(Kad 2), „Midrilind“ (Juu 1), „Neli neidu“ (Mst 1) ja
„Parmu matus“ (Pet 1).

Haljala, Kadrina, V-Maarja ja Ambla laulualal on käesolev
episood välja tõrjutud Fr I vastava episoodi läbi:

Jänes huikas karja maala
Ei saand kohtu täide süja
Ega küllat lusti lüja
Kuda ohtu poesa taga
Hirmu pärast varjul olin. — Hlj 2.
Jänes ohkas karjamaala,
Ei saand kõhtu täide süija. — Kad 2.
Jänes ohkas karjamaala
Ei saand kõhtu täisi süia
Ega loalt lusti lüia. — VMr. 2.
Jänes ohkas karjamaal
Ei saand kohtu täis süia
Ega lusti valjal lüia
Püidis põllu poole minna.
Ütles õhtu pime kääs,
Kes mind enam kinni võtab. — Amb 1.

Laen on teostunud Fr I A-st (vrd. täide). Rahvapärasest
redaktsioonis on viidud läbi hulk olulisi muudatusi, mis pääle
kõige anulleerivad võimaluse mitmekordsest laenamisest (täien-
dusi vahest siiski Amb 1-sse).

Nii võiks episoodi algkuju olla järgmine:

Oh mina vaene valge jänes,
Kevadine kerge jänes!
Elan suure metsa sees,
Paksu paju rähmu sees.

II a. Jänesejaht.

Jäägri tulekut kirjeldatakse laulus normaalselt kahe värsiga:

v. 1. Aa. Tuli jääger püssiga — VJg 1, Amb 1, Lai 5,
Pal 1, Trm 1, MMg 1, Puh 1, Ote 1, Kan 3, Har 2.

b. Seal tuli jääger püssiga — Jis 1, Ráp 1.

c. Jääger tuli püssiga — Trt 1, Har 1.

d. Jääger tuli püssidega — Vön 2.

e. Tuli aga jääger püssimeesi — VMr 1.

f. Kütti tuli püssiga — VMr 2.

g. Tulliv küti püssiga — Hls 2.

h. Kütt läks metsa püssiga — Koe 2.

i. Noodamees tuli püssiga — Vön 6.

Ba. Tuli jääger mõisa poolt — Kul 1, LNg 1, Hls
1, Plv 2.

b. Siis tuli jääger mõisa poolt — Kse 2.

c. Tuli sie jääger mõisa poolt — Var 1.

d. Jääger tuli mõisa poolt — SJn 1.

e. Jäägrid tulid küla poolt — Sa 1.

f. Kütid tulid mõisa poolt — Tür 3.

Ca. Tuli jääger metsast välja — Lai 4.

b. Tulid jäägrid metsad välja — Sim 1.

c. Tulid kütid metsast välja — Hlj 1.

Da. Tullit kütit, tullit jäägri — Krk 1.

b. Küti jäägri tulliva — Kam 1, Plv 1.

c. Tulli jäägri, tulli küti — Kan 2.

Fa. Tulli(va) küti kümnekesti — Vön 1, Kan 1.

b. Jäägri kate kolmekesi — Vön 1 (paralleel F a-le).

Ha. Kütt metsa jahile — Pil 1 (vrd. Ag).

b. Kütt läks välja hulkumaie — VJg 2.

Ia. Tuli kütti, kurja silma — Pal 3.

b. Kütt tull küünalpää — Urv 1.

J. Tulid siis küla jäägrikesed — Mst 1 (vrd. Be).

K. Tulli jääger kiuu ja kau — Rön 1.

L. Jääger tull üle aia — As 2.

M. Nägin jäägri tulema — Hlj 2.

N. Säl tuli härra kaema — Ráp 2, 4.

Värsi algkuju on „püssi“-redaktsioon (A), ja nimelt kuju Aa — levila ida-eestiline. Läänepool sellest sünnib „mõisa“-redaktsioon (B) ja põhjapool „metsa“-redaktsioon (C). Viimastes osalt püss esineb paralleelvärsis:

- Püssid põigiti peusa — Sim 1.
 Püssid mõgad neil õlale — Tür 3.
 Püssid selgas ja paunad kaelas — Sa 1.
 Oma pika püssiga — Hls 1.

Need värvid, olgugi nii laiali, on siiski üksteisega seoses. Ka paljude muude motiivide juures paneme tähele rändamisteed: Simuna ➡ Tür ➡ Põhja-Pärnumaa ➡ Halliste ja Saaremaa (vrd. jänese hoiatus, vaga lind ja osalt jänese jagamine).

Kütt pro jääger on üsna juhuslik, enamasti küll Kesk-Eestis, ja võib olla murdest olev. Tartu-Võru piirimail paigutatakse nad mõlemad värssi, ja nii saab D-red., mis siirdub siit ka Karksisse.

- v. 2. A a. Oma hulga hurtadega — Kse 2, Pal 4, Puh 1.
 b. Oma hulga hurtega — Hls 1, Plv 2.
 c. Suurõ hulga hurtõga — Röp 1.
 d. Oma halli hurdaga — Pal 3, MMg 1.
 e. Oma kahe hurdaga — Röp 2, 4.
 B a. Tulid hurdad metsast välja — Hlj 1.
 b. Tulli hurta viuh ja vauh — Rõn 1.
 C a. Oma hulga koertega — Amb 1, Lai 4, Pal 1.
 b. Suure hulga koertega — SJn 1.
 (c. Oma karja koertega — Kse 2.)
 (d. Suure karja koertega — Puh 1.)
 e. Oma mõisa koertega — Jis 1.
 f. Oma murdja koertega — VJg 1.
 g. Oma kuue koeraga — (Pal 4), Ote 1, Kan 2.
 h. Oma kolme koeraga — Kul 1, Krk 1, Kan 3.
 D a. Jahimehe koertege — Hls 2.
 (b. Jääger kahe koeraga — Rei 1.)
 c. Kilter kahe koeraga — Trt 1.
 d. Küla jäägri koerakesed — Mst 1.
 e. Jäägrid koerad neil järele — Tür 3.

Algupärane on siin „hurda“-redaktsiooni (A, B) kuju Aa. „Koera“-redaktsioon (C, D) on osalt selle sekundaarseks paralleelvärssiks:

- Tuli aga junkur hurtadega,
 Jääger kahe koeraga — Rei 1.
 Oma ulga urtadega,
 Oma karja koertega — Kse 1.
 Oma hulga hurtadega,
 Oma kuue koeraga — Pal 4.
 Oma hulga hurdadega,
 Suure karja koertega — Puh 1.

Kuna hurt on ise ju õieti minevikku jäänud koeratõug (meie põlve inimesed pole teda enamikus näinudki), siis lauluski tõstetakse paralleelvärss koeraga selle asemele, või — vist küll enamail juhtumeil — lihtsalt värsis eneses asendatakse tuntum sõna vähemtuttavaga (sellejuures sekundaarsed alliteratsiooni taotlused: kuue, kolme, kahe).

Päämiselt laulu lääne alal on „püssi“- ja „hurda“-värss koondatud üheks värsiks (n. n. koondvärss):

Tuli jääger hurdaga — Lai 1.
 Jääger tuli koertega — Kse 1.
 Kütt tuli kuvve koeraga — As 1.
 Tuli aga junkur hurtadega — Rei 1.
 Jõõgri Ants tuli koertega — Lih 1.
 Jäägri Jüri tuleb koertega — Kos 1.
 Tõi kurat jäägri koerad — Pär 1.

Vaadeldud värsipaarist pärit, kuid liitunud I episoodi „õhkamise“-motiiviga, on värsid:

Et kütt teda püüab püssiga
 Ja puretab teda koertega — Tür 1.
 Et kütt mind püüab püssiga
 Ja jääger puretab koertega — Tür 2.

„Jahi“-stseen on äärmiselt laialivalguv. Enamasti Põhja- ja Lääne-Eesti variantides on koondatud nii küti tulek kui jaht ühte värssi:

- A a. Jääger laskis püssiga
 (Oskas pika odaga) — Kad 1.
 b. Kütt lasi lindu püssiga — Koe 2.
 c. Jääger püüdis püssiga — Vig 1.
 d. (Jääger tuli koertega.)
 Piiris pitka püssiga — Kse 1.
 e. (Jäägri Jüri tuleb koertega.)
 Laseb mind küll püssiga,
 (Pistab pika odaga) — Kos 1.
- B a. Tuli kütt ja laskis teda — Juu 1.
 b. Tuli kütt ja laskis maha — Pal 2.
 c. Tuli kütt ja küttis minu — Pal 4.
- C a. Tuli hurda, aie vällä,
 Tuli küti, tapi maha — Rõu 1 (laski), Irb 1, 2.
- D a. Kütt mind püüdis, püss mind laskis — Koe 1.
 b. Laadis püssi, laskis püssi — Kul 1.
 c. Hurt mursis, kött laskis — Hls 1.

„Küti tuleku“ motiivi otsese mõju all on ka

Laskis minda püssiga — SJn 1, Puh 1.

Osa Lääne-Eesti variandes nimetatakse neid kehaosi, mida kütt vigastab:

Ei ta osanud otse lasta,
Laskis kurat koota mööda,
Sihtis minu selga mööda,
Andis mu avaraid mööda — Kul 1.
Las' mul kolmest külje luust — Vig 1.
Laskis katki mu kaela kondi,
Puruks pihuks tiiva vandi — Kse 1.
Katki lassis kaela kondid,
Purustas mu külle kondid — Var 1.
Poots! paats! panti
Mino vaese külle pihta — Pär 1.
Pots ja paats mulle panti
Mino vaese hinge peale — Hls 1.

Ainult üksikuis põhja-lääne tekstes esineb värss mõjustamata ja suuremaid muutusist vabana:

Sai teda maha laska — Juu 1.
Siia maha laskis ta — Pil 1.
Laskis mind siit poolt ja sealt poolt — Lai 5.
Mina lasin linnu maha — VJg 2.
Siis mind ära tapeti — Pär 1.

Selle vastu laulu ida- ja lõunaalal on „jahi“-stseen edasi antud kindla ja täiesti iseseisva värsipaariga:

- v. 1. A a. Laskis mind maha matsatelles — Pal 4.
b. Laskis maha matsaties — Pal 1.
c. Laskis maha matsti — Pal 3.
d. Lask mu maha matsati — As 1.
B a. Mina maha matsatelles — Lai 4, Trm 1, MMg 1.
b. Lind läks maha matsti — Koe 2.
c. Mina maha tirdsati — Kan 1.
d. Mina maha trindsati — Kan 3.
C a. Lask mu maha pliu ja pläu — Urv 1.
b. Lassiva mo maha pinn ja ponn — Kam 1.
c. Lasi maha piu ja pau — Plv 1.
d. Laskis maaha puudsa hauda — Har 2.
e. Lasti maha piuh ja pauh — Rõn 1.
D a. Lasi mino plin ja plön — Kan 1.
b. Laskis minu põu (~piu) ja pau — Vön 2, As 2.

- c. Lassiva minnu pliu ja plau — Vön 1.
- d. Laskis mulle pouša pausa — Har 1.
- e. Pani mulle piusa pausa — VMr 1.
- E a. Laskõ püssi piu ja põm — Kan 3.
- b. Püssid tegid piu ja pau — Lai 4.

On selge, et värssi algkujju kuuluvad sõnad laskis maha (vrd. ka eelpoolseid põhja ja lääne näiteid). B-redaktsiooni mina maha eel käib mitmesuguseid eelpool toodud laskmist kujutavaid värssse. Värsi lõppsõnaks on kas jänesekukkumist (A, B) või püssi paukumist väljendav (C, D, E) onomatopoeetne adverb või verb. Mitmesugustel põhjustel (värsimõõt, alliteratsioon, kongruents paralleelvärsiga ja laulu iseloom) pean algupärasemaks kukkumist väljendavat verbi matsatelles.

Kirjeldatud värssi kaasas käib normaalselt paralleelvärssse. Neist on täiesti lokaalne:

- Vastu puuda patsatelles — MMg 1.
- Põõsa taha patsti — Pal 3.
- Mätastikku matsti — Pal 2.

Väga laialt on aga tuntud (ka Põhja-Eestis) „verejooksmise“-motiiv:

- v. 2. A a. Veri välja vurtsatelles — Lai 4, Pal 1.
- b. Veri välja virtsatelles — Trm 1.
- c. Veri välja virtsati — Puh 1, Kan 1.
- d. Veri vällä purdsati — Kan 3.
- e. Veri aga välja vurtsti — Kad 1.
- f. Veri välja virdsa-vardsa — Har 2.
- g. Tema veri virsa varsa — Juu 1.
- h. Veri purtsas virtsa vartsa — SJn 1.
- i. Veri välja sortsti — Pal 2.
- B a. Veri tull välja virtsati — As 1.
- b. Veri tull vällä viu ja väu — Urv 1.
- c. Veri käis vällä virtsatassi — Ote 1.
- C. Veri tal jooksis sirinal — Koe 2.
- D. Sõs mino veri vingsahtu — Röp 1.

-telles vorm on esindatud põhjapool, -ti vorm lõunapool, nii võiks algkujju olla „Veri välja vurtsatelles (~ virtsatelles)“. Suurem osa muid moodustisi ei ole pääle kõige ka oletatava algviisiga lauldavad.

Selle värsi juure, osalt ka asemele, astub vähestel juhtudel veel paralleelvärsse:

1. Puna välja purtsatelles — Trm 1.
Puna tuli välja purtsatelles — Pal 4.
Puna välja partsati — Puh 1.
Puna käis välja purtsatassi — Ote 1.
2. Sooled välja vinsa vansa — VMr 1.
Tema sooled solka salka — Juu 1.
3. Sõs mino l u u longsahtu — Röp 1.
4. Nahk tull maha nopsati — As 1.

Need on aga näiliselt l o k a a l s e d (1, 2) või hoopis j u h u s -
likud (3, 4). Viimase puhul on siiski ka laenamismõimalus
laulust „Sarvest sadul“, kus muide leiame meie laulule
väga sarnase sicutapmise episoodi.

Laulu arenemiskäigus küll ainult vähema lokaalsusena, kuid
seda huvitavam oma suurepärase koomilise traagika poolest on
pilt jänesejahist:

... Säält lätsi ojale jooma
Tulliva küti kümnekesti
Jäagri kate kolmekeisi
Lassiva minnu pliu ja plau
Mina mõtsa kiu ja kau
Jäije küpar kannu otsa
Lätsi kübarat takan otsma
Saiva minu vaese kätte — Vön 1.
Mina pistsin plegama.
Kübar jäi kännu äärde.
Läksin kübarale järele,
Kaks kärnast koera võtsid kinni — Trt 1.

„Metsapõgenemise“-motiivi leiame veel mitmes
Lõuna-Eesti variandis:

Mina mõtsa kiu ja kau — Vön 2.
Lätsi mina vaenõ valama,
Saijõ suurõ mõtsa sisse — Kan 2.
Jänes metsa viu väu — Röp 2, 4.
Jänes mõtsa „neu, näu!“ — Se 1.

Hurtade „kinnivõtmise“-motiiv laskmise asemel on
tuntud sporaadiliselt üle maa. Nähtavasti on siin tegemist mingi
vanema eriarendiga.

Hurdad võtsid minda kinni,
 Viisid minda jäägri kätte — Hlj 2.
 Hurt viis siis jo jäägri kätte — Kad 1.
 Hurdad nibisid nabisid kinni — Sim 1.
 Juhtus koer mind nägema,
 Võttis minda sealta kinni — Pär 3.
 Nibide nabide kinni võtsid — Hls 1.
 Kaks kärnast koera võtsid kinni — Trt 1.
 Jäägri peni kinni võtsid,
 Jäägri manu minu kandsid — Vön 2.
 Oh taad hurta, peened nõnna,
 Kes mo vaese kinni võtt — Kan 2.
 Hurdad minno kinni võtsid,
 Andsid minno jäägri kätte — Plv 2.
 Koera minno kinni võti,
 Veiva mõisa herrä ette — Röp 1.

Vähestes variantides jääger õhutab koeri jänest püüdma:

Huiht saihts saksa koera,
 Võtke kinni kena lind — Sa 1.
 Võta kinni see pisuke lind,
 See lääb meile väga tarvis — Lai 1.
 Soat, soat, soat, jänes! — Kei 1.
 Huus! haas! aeti — Pär 1.

Fr I - st laulust on „jänese jahi“-episoodi laenatud paaril korral laskmise motiiv, (vt. Fr I v. 17—18) ja siin traditsiooniliseks saanud Iisaku — Vi-Jaagupi ja Sangaste — Otepää (⇒ ? Karksi) piirkonnis:

Andis mulle selle matsu,
 Mis käis läbi kopsu maksa — Jis 1, VJg 1.
 Ku ta andis selle paugu
 Mis käus läbi kopsu maksa — Krk 1.
 Andse mulle säändse lopsu,
 Mis käis läbi massa kopsu — San 1.
 Andis mulle sihi nopsu — Ote 1.

Fr II - st on pärit:

Jääger kuulis seda juttu,
 Ütles hurdad minge ruttu
 Tooge jänes minu kätte
 Pea ja nahk saab teile antud
 Liha saab mõisa kokal kantud — Amb 1.

Episoodi algkuju oleks järgmine:

Tuli jääger püssiga,
Oma hulga hurtadega,
Laskis maha matsatelles,
Veri välja vurtsatelles.

II b. Jänes mõisa.

Algusvärsis kirjeldatakse jänese metsast viimist:

- A a. Sidus mind siis sadulasse — SJn 1.
- b. Sinna mind poodi sadulasse — Lai 4.
- c. Panti minno sadola — Kan 2.
- d. Herrä pande sadulahe — Plv 2
- B a. Pandi sadula koola peale — VMr 1.
- b. Pandi sadula koljude pääle — Kad 1.
- c. Sadula kolju taha visati — Pär 1.
- C a. Pani mind hobu turja peale — LNg 1.
- b. Panti hobese kõhri pääle — Kam 1.
- c. Pandsid hobu kõhri pääle — Plv 1.
- D a. Panti pikä ree pääle — Har 2.
- b. Pandis pikä ree pääle — Har 1.
- E a. Pistis kotti kopsatelles — Pal 1.
- b. Võttis kinni, pandis kotti — As 2.
- F. Võttis minda selga — Plv 3.

Ei ole selge, kas alguskujuks on „Pandi mind (siis) sadulasse“ või „Pandi sadula kolju peale“. Loomulikum oleks küll esimene. „Hobuse“-redaktsioon (C), küigi ruumiliselt kaugeis variandes, ometi geneetiliselt kuulub kokku (LNg näib põlvnevat Tartumaalt) ja on arenenud „sadula“-redaktsioonist.

Esitame siin paar huvitavat kõnelust teel:

1. Tuli kolm meest vasta,
Mina küsin meeste käest:
„Kus mind peaks viidama?“
„Viiakse mõisa koka kätte.“ — Lai 1.
2. Viidi läbi suure küla.
Külä rahvas minno naari,
Külä tütriku mu teoti.
Mina ütli läbi häbu:
„Mis te hata minno naarat!“ — Kam 1.
Viidi läbi suurõ küla.

Küla poisi minno naari — Kan 2.

Viisid läbi suure küla.

Küla naise minno naari,

Küla tütreku mino teotiva. — Plv 1.

Viimane motiiv esineb Lõuna-Eestis muiski rahvalaules.

Jänes viiakse koka kätte:

- A a. Viidi mõisa koka kätte — Kad 1, VMr 1, Hls 1, Ote 1, Kan 2, Har 2.
- b. Siis viidi mõisa koka kätte — Sim 1.
- c. Vinnati mind mõisa koka kätte — Vig 1.
- d. Viiakse mõisa koka kätte — Lai 1.
- e. Viis mind mõisa koka kätte — Hlj 1, VMr 2.
- f. Siis viis mõisa koka kätte — Juu 1, Kse 2.
- g. Veie mõisa koka kätte — As 2.
- h. Viisid mõisa koka kätte — Trt 1.
- i. Viib mind mõisa koka kätte — Kos 1.
- j. Viivad mõisa koka kätte — Hel 1.
- B a. Viidi kodu koka kätte — Lai 4, Rõn 1, Kan 1.
- b. Viis mind kodu koka kätte — Pär 3, Puh 1.
- c. Viis kodu koka kätte — SJn 1.
- d. Veie kodu koka kätte — Urv 1, Rõu 1, Irb 1, 2, As 1.
- e. Tõi kodo koka kätte — Pet 1, 2.
- C. Viis mind kööki koka kätte — Lai 5.
- D a. Viis mind ära koka kätte — Pal 4.
- b. Viisid mind koka kätte — Hlj 2.
- c. Viisid mind siis koka kätte — Kei 1.
- d. Võõral maale koka kätte — Krk 2.

A-redaktsioon on mõnes variandis laiendatud kaheks värsiks:

Viis mind küll mõisa,

Andis mind koka kätte — Pal 3.

Veie minno mõisahe,

Ande minno koka kätte — Plv 2.

Siis mind viidi Viigi mõisa,

Kästi kokal ära keeta — Pal 1.

Paaril juhul mainitakse ainult mõisa viimist:

Siis mind viidi mõisikusse — Tür 3.

Séal mind mõisa viieti — Pär 1.

Terves reas variantides aga jänes peab enne mitmest käest käima, enne kui koka kätte jõuab. Tavalisem on käik: härra ➡ ➡ kokk:

- v. 1. A a. Viis mind mõisa härra kätte — LNg 1.
 b. Viis ta mõisa ärra käde — Var 1.
 c. Veie mõisa härrä kätte — Har 1.
 d. Veivä mõisa herrä ette — Röp 1.
 e. Viis mõisa härrale — Pil 1.
 B a. Siis mu viidi härra kätte — VJg 1-a, 1-b (ette).
 b. Veivä minnu härrä ette — Vön 1.
 c. Viis aga teda saksa kätte — Kse 1.
 d. Jääger andsõ härrä kätte — Kan 3.
 C. Viidi minnu mõisahe,
 Anti paksu provva kätte — Kam 1, Plv 1.
- v. 2. A a. Härra andis (~ andsõ) koka kätte — VJg 1,
 Var 1, LNg 1, Kan 1, Har 1.
 b. Härrä and sõs koka kätte — Röp 1.
 c. Härra veie koka kätte — Vön 1.
 d. Saks aga viis teda koka kätte — Kse 1.
 B. Provva and mo koka kätte — Kam 1, Plv 1.

Üksikuis Viru- ja Järvamaa variandes tee muutub veel pikemaks, teeb koguni ringi: kokk ~ kütt → härra → proua → kokk:

- v. 1. Kütt viis linnu härra kätte — Koe 2.
 Viisin mõisa härra kätte — VJg 2.
 Kokk küll andis härra kätte — Hlj 1.
 Kokk see andis proua kätte — Hlj 2.
 v. 2. Härra andis proua kätte — Hlj 1, VJg 2,
 Koe 2.
 Proua andis härra kätte — Hlj 2.
 v. 3. Proua andis härra kätte — Hlj 1, VJg 2, Koe 2.
 Härra jälle koka kätte — Hlj 2.

Igatahes on need viimaks vaadeldud esindused uuemad moodustised. Kaheliikmelise värsistuse puhul on isegi suur võimalus laenuks Fr II-st.

Motiivi ühevärsilise algkuju on „mõisa“-redaktsiooni (A) kuju Aa, mille juure kuuluvad veel värsilaiendid Plm 1, 3, Plv 2-s, kahevärsilise A- ja C-redaktsioon ja kolmevärsilises VJg 2. „Kodu“-redaktsioon (B) on liikunud Põhja-Tartumaalt niihästi lääne- kui lõunapoole, kus eriti Setumaal ja Võrumaal pinda leidnud.

Virumaal on episood „Jänes mõisa“ kontamineerunud veel paari rahvalauluga. Nii on näiteks „Nekruti laulust“:

Siis mind viidi Viiburi,
Taha Narva Jamburi,
Seal minu pea piirati
Ja minu juuksed sapsutati. — Jis 1.

Siis mind viidi Viiburisse,
Taha Narva Jamburisse.
Siis *) mu pea piirati,
Juuksed ära juuriti — VJg 1a, 1b.

Sagedam ja levimisjõulisem on kontaminatsioon lauluga
„Hobuse ja härja tüli“:

Tükk sai mulle, teine sulle,
Tuss sai toa tüdrukulle,
Kirju kott sai kilterille,
Sava ots sai saksa kätte,
Kõrvad Koonu kösterille,
Silmad Sipelga Jürile. — Hlj 1.

Tuss sai toa tüdrukule,
Süda sai armas aidamele,
M ... id said mõisa mölderile,
Kerad **) said kena Villemile,
Saba sai salve pühkijale,
Rasv sai Narva rakidele,
Veri sai Viru varestele.
Lihavaks said linna linnud,
Rasvaseks ***) said ranna rakid,
Vägevaks Viru varesed. — Sim 1a, 1b.

Üks sai tüki, teine tombu,
Munnid saivad mölderille,
Tuss sai toa tüdrukulle,
Kalda Mart sai kaela tüki. — TÜR 3.

Episoodi algkuju võiks olla:

Pandi mind siis sadulasse,
Viidi mõisa koka kätte.

*) VJg 1b: seal

**) Sim 1b: kellad

***) Sim 1b: ramusaks

III a. Jänese palve.

Episood algab üldiselt värsiga:

- A a. Mina kokka paluma
(eL: Mina kokke pallega) — Hlj 2, Kad 1, VJg 2, Kei 1, Vig 1,
Lih 1, LNg 1, Lai 1, 2, 5, Pal 1, Trt 1, Kam 1, Puh 1,
Rõn 1, Kan 1, 2, 3, Urv 1, Plv 1, 2.
- b. Mina kokka palumaie — VMr 1.
- c. Mina kokkada paluma — Kos 1, Lai 4.
- B a. Mina kokke palusin — Hel 1.
- b. Mina aga palsi kokekest — As 2.
- c. Mina kokka elli palli — SJn 1.
- C a. Mina koka palveella — Hlj 1.
- b. Mina herra palveelle — Pär 2.
- D a. Naksi kokka pallõma — Röp 1.
- b. Mina vaene siis hakkasin
Kurja kokka palumaie — VMr 2.
- c. Lind hakkas kokka paluma — Koe 2.
- d. Tema hakkas kokka paluma — Kse 2.
- E. Läksin kokka paluma — Lai 3.

Algupärane ja ühtlasi täiesti üldine on siin küll A-red., muu näib olevat juhuslik.

Palju keerulisem on aga erikujude suhe järgmises värsis:

- A a. Kulla kokka, rasvamokka — Kos 1, Lai 4.
- b. Kulla kokk, rasvamokk — Hls 2, Kan 2, Pet 1.
- c. Kulla kokk ja rasvamokk — Kad 1, Kei 1, Vig 1,
Kse 1, Lih 1, Hel 1, Kam 1, Plv 2.
- d. Kulla kokk, sa rasvamokk — Lai 5, Plv 1.
- B a. Armas kokka, rasvamokka — Trt 1.
- b. Armas kokk, rasvamokk — Pär 1.
- c. Armas kokk ja rasvamokk — LNg 1.
- d. Armas kokk, sa rasvamokk — Koe 2, Pal 1, Kan 3.
- C. Pai kokk, rasvamokk — Võn 4.
- D. Oh sina kokka, rasvamokka — MMg 1.
- E. Kokk, ole kulla rasvamokk — Võn 1.
- F. Kuule, kokka, rasvamokka — Hls 1.
- G a. Tere, kokk, sa rasvamokk — Krk 1a.
- b. Tore kokk, sa rasvamokk — Krk 1b.
- H a. Armas kokka, kooremokka — Lai 3.
- b. Pai kokk, kooremokk — Rõn 1.
- I a. Kulla kokka, armsa kokka — VMr 2.
- b. Kulla kokka, ella kokka — SJn 1, Puh 1.
- c. Kulla kokk ja pai kokk — Hlj 1, Juu 1.
- J a. Kokekene, kullakene — Urv 1, Har 2.
- b. Kuule, kulla kokekene — Har 1.
- c. Kokekene, paikene — Kan 1.

Normaalselt on koka epiteet *rasvamokk*.²⁷⁾ Paaris variandis (H) seda asendav *kooremokk* on pärit hiljem vaatlusele tulevast „koka sõimu“-motiivist. Teatavais Põhja-Eesti variandes (I) on selle asemel korratud veel kokk, kuid nüüd teise atribuudiga. Lõuna-eestilises J-redaktsioonis nihästi kokk kui ka selle juure kuuluv omadussõna muudetakse deminutiivseiks. Attribuut on algupäraselt kulla (A, E, I, J). Armasesineb hoopis harvem, ja on siia tunginud (eriti kujul B d) enamasti Freundliche I laulu nooremaist redaktsioonest. Siiski armas leidub rahvatraditsioonis ka juba enne Freundliche, näit. Pär 1. Pai ja ella esindavad vähemaid lokaal-redaktsioone.

Nii võime eraldada õieti 5 vormilt lahkuminevat värsikuju:

1. Kulla kokka, rasvamokka (Aa, Ba, D, F, Ha, Ia, b)
2. Kulla kokk, rasvamokk (Ab, Bb, C, Hb)
3. Kulla kokk ja rasvamokk (Ac, Bc, Ic)
4. Kulla (~ armas) kokk, sa rasvamokk (Ad, Bd, G) ja
5. Kokekene, kullakene (J).

Värsi leving ning areng oleks mõeldav vaid seesugusena: algkuju on 1, lõunas ja edelas astuvad asemele lõppkaolised vormid (kuju 2), loodes niisama, kuid silpide arvu osaliseks restaureerimiseks pannakse koka ja selle epiteedi vahele ja (kuju 3), 4. ja 5. kujust on juba eelpool kõne olnud. Oletatav algkuju püsib puhtana Põhja-Tartumaal ja lähemas ümbruses.

„Jänese palve“ sisu on edasi antud normaalselt värsipaariga (ära keeda — ära prae).

- v. 1. A. Ära keeda kibedasti
(eL: Ära keetku kibedast) — VJg 2, VMr 2, Juu 1, Krk 1, SJn 1, Lai 1, 4, Pal 1, MMg 1, Trt 1, Vön 1, Kam 1, Rön 1, Kan 1, 2, Ráp 1, As 2.
- Ba. Ära mind keeda kibedasti — VJg 1, VMr 1, Kos 1, Vig 1, Lih 1, LNg 1, Pär 1, Hls 1, 2, Lai 2, 5.
- b. Ära keeda mind kibedast — Lai 2.
- c. Ärä keetku minnu kibödast — Urv 1.
- Ca. Ärä sa keetku kibedäst — Kan 3, Plv 1, Pet 1.
- b. Ära sina keeda kibedaste — Puh 1.

²⁷⁾ Vrd. Knüpfferi märkus Kad 1 juures: *rasva mokk* eine gewöhnliche Bezeichnung der Köche und Schmarotzer.

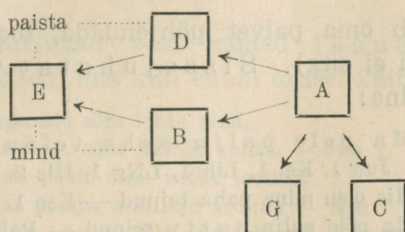
- D a. Ärä keetku (~ keetä) kibedan — Har 2, Plv 2.
- b. Ärä sa keeta kibedan — Har 1.
- E. Ärä kisu kibedasta — Hlj 1.
- F. Ärä mind kitku kibedast — Koe 2.
- G a. Ärä nüli kibedaste — Kad 1.
- b. Ärä nüli valusast — Hlj 2.

Värsil on pääkujusid ainult 4: A, B, C ja D. Muud redaktsioonid on saadud hoopis juhuslike täitesõnade lisamisest või verbi muutmisest. Nülgima (G) on mõjustatud eelmisist värsest. Samuti kitkuma (F). — Algkuju on A, asukohaga Tartumaa ja lähem ümbrus. Liikudes läände lisandub mind (B), lõunasse sa (C). Võrumaal sünnib veel eriredaktsioon kibedasti asendades inessiivse vormiga kibedan (D).

- v. 2. A a. Ärä prae (~ praadi ~ praatku) palavasti — VJg 2, Pal 1, MMg 1, Trt 1, Vön 1, Kam 1, Rön 1, Kan 1, 2, Röp 1.
- b. Ega prae palavasti — VMr 2, Lai 1.
- B a. Ärä mind prae palavasti — VJg 1, VMr 1, Koe 2, Kos 1, LNg 1, Lai 2.
- b. Ärä praadi mind palavast — Lai 3.
- c. Ärä praatku minnu palavast — Urv 1.
- C. Ärä sa praatku palavast — Kan 3, Plv 1, Pet 1.
- D a. Ärä paista palavasti — Kad 1, Juu 1, SJn 1, As 2.
- b. Ega paista palavast — Hlj 2, Puh 1.
- E a. Ärä mind paista palavasti — Vig 1, Hls 1.
- b. Ärä paista mend palabast — Kei 1.
- F. Ärä sa paista palavast — Hlj 1.
- G a. Ärä praatku palavan — Har 2, Plv 2.
- b. Ärä sa praatu palavan — Har 1.
- H. Ärä mind rae raskeeste — Pär 1.
- I a. Ärä vaari valusaste — Krk 1a.
- b. Ega vaari valusaste — Krk 1b.
- c. Ärä mut vaari valusest — Hls 2.
- J a. Ärä vaeva valusast — Lai 4.
- b. Ärä mind vaeva valusast — Lai 5.
- K. Vae mind vardast valusaste — Lih 1.

Värss on vormilt võrdne oma päävärsiga (v. 1). Keerulisemaks teeb aga teda verbi mitmesugusus — prae (A, B, C, G, H), paista (D, E, F), vaari (I), vaeva (J) ja vae (K). Viimased kaks on väikese levilaga või täiesti juhuslikud. Adverbiaal palavasti alliteratsioonilisel põhjusil on ka

kohati asendatud teisega: (rae) raskeeste, (vae ~ vaeva ~ vaari) valusasti. — Nii märgime 7 värssi pääkuju: A, B, C, D, E, G ja I. Missugune on nüüd nende erikujude geneetiline suhe? Arvestades levilaid ja päävärssi arenemiskäike peame algkujuks tunnustama Aa. Sellest arenevad sarnaselt päävärssiga redaktsioonid B, C ja G. Algkuju levila lääne serval muutub praadima murde kohaselt paistma'ks (D). Kujude B ja D levila langeb üldjoonis kokku (Kesk- ja Põhja-Eesti) ja nende lääne perifeerial sünnib liitumisest uue kujuna E. Ei ole selge, missugusest nimelt on arenenud mulgimaaline I. Nii võiksime redaktsioonide geneetilise suhte kujutada graafiliselt:

Viimasel värssipaaril on Võru- ja Setumaal mõnikord veel lisandvärssse:

- v. 1. Aa. Keedä külmän katōlan — Kan 2.
 b. Keedä minnu külmän katlan — Kan 3.
 c. Keedä külmä katla seen — Urv 1.
 Ba. Keedä külmä kivi pääl — Har 1.
 b. Keedä iks sa külmä kivi pääl — Pet 1.
 c. Küdsä külmä kivi pääl — Har 2.
- v. 2. Aa. Praadi paksu panni pääl — Kan 2.
 b. Praadi minnu paksun pannin — Kan 3.
 Ba. Praadi külmä panni pääl — Urv 1.
 b. Praadi iks sa külmä panni pääl — Pet 1.
 Ca. Praadi oma põlle pääl — Har 1.
 b. Praadi oma poole pääl — Har 2.

Fr II on mitu korda mõjustanud rahvalaulu (osalt juba eelpoolgi märgitud episoodi 2. värssi juures):

Küll mina kokka palusin,
 Haledaste hulusin:
 „Armas kokk, sa rasvamokk,
 Su jääger on nii lolli kui sokk!

Võiks tema hurdad hullust minna,
 Rahvas neid kõik väilla naerda! — VJg 1.
 Aledaste uluma — Lih 1.
 Haledaste uluma — Pal 1.

Episoodi algkuju on:

Mina kokka paluma:
 „Kulla kokka, rasvamokka,
 Ära keeda kibedasti,
 Ära prae palavasti!“

III b. Jänese vabandus.

Jänēs katsub oma palvet põhjendada, toob rea vabandusi (kuigi oma süüdi ei eita). Sissejuhata v värss selle juures on kaunis stabiilne:

- A a. Ma pole palju paha teinud — Hlj 1, Kos 1,
 Juu 1, Kei 1, Lih 1, LNg 1, Hls 2.
- b. Mis olen mina paha teinud — Kse 1.
- B a. Ma põle palju pattu teinud — Pal 1.
- b. Pole mina pallu pattu teinud — Lai 2.
- C a. Ma pole suurta süüdi teinud — VMr 1.
- b. Ega suurta süüdi teinud — Kos 1.
- D a. Ma ep pole kurja teinud — Lai 4.
- b. Suurt kurja põle ma teinud — Tür 2.
- c. Muud kurja pole ma teinud — Kad 1.
- d. Ma es tee jo palju kurja — Hls 1.
- e. Ei tee kurja kellegile — Hel 1.

Värssi algkujuks võime lugeda suure tõenäolisusega kjuu Aa. Sellega õige lähedas suguluses on „patu“-redakt-sioon (B).

Mida siis jänēs on teinud? Enamasti tuuakse kaks tegu: orasel käimine ja puude närimine. „Orase“-motiivil on kaks esindust: ühevärsiline ja kahevärsiline.

Ühevärsiline:

Orasel ma olen käinud — Lih 1.
 Odras kaeras olen käinud — VMr 1.
 Orassil ei ole käinud — SJn 1.
 Orasrohtu olen söönud — Tür 1, Juu 1.

Kahevärsiline:

Orast olen vähe söönud,
 Nisu orast nälpinud — Kad 1.
 Sügise söin nisu orast,
 Kebade söin kaera orast — Kei 1.
 Katsin orast amba pääle,
 Pisut kaeru katsin koa — Hls 1.
 Rüü orast ma pole söönud,
 Natukene kaera tera — Hls 2.
 Odra orast põle söönud,
 Kaera orast põle katsnud — Pal 1.
 Nairist võtsin natukese,
 Kaali koort küll killukese — Kos 1.
 Vahest arvast kapussida — Lai 4.

Siia juure kuuluvad veel mõned lääne-eestilised
 kaugemad moodustised, mis küll enam orasel käimisest ei kõnele:

Lepa alt söin lehte eina,
 Kase alt söin kallist rohtu — Juu 1.
 Lehe pealt olen vetta joonud,
 Maa pealta matikud söönud — Kse 1.
 Enam risu raagu söönud,
 Vahel muda vett joonud — LNg 1.

Mäletavasti „elloo“ samalaadse „orase“-motiivi
 leidsime olevat sekundaarse ja viitasime võimalusele selle are-
 nemiseks „jänese vabanduse“ käesolevast motiivist. Säälgil esi-
 nes meil motiiv kahes värsistuses, normaalkujud:

Läksin....orasele

ja

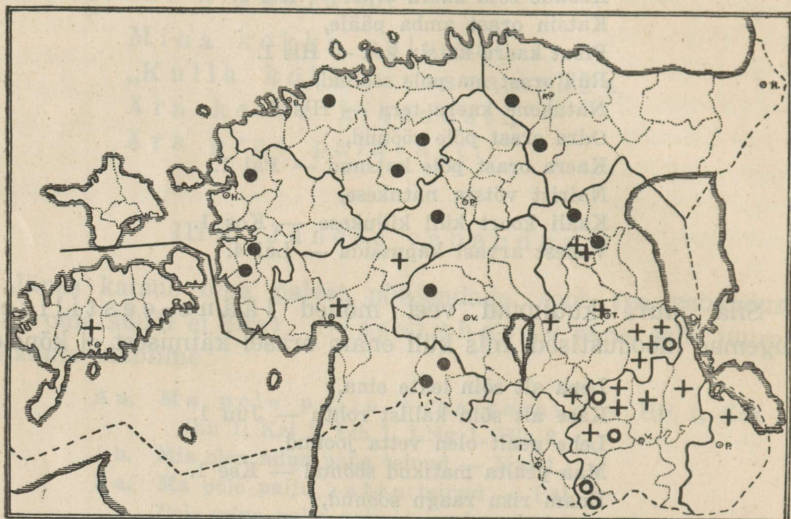
Läksin orast otsima,
 Kaeraorast katsuma.

Võrreldes neid käesoleva motiivi mõlema värsistusega ja kõr-
 vutades levimisalasid (vt. kaart lk. 100), peame seda väidet veel
 kord kinnitama. Sellepärast siis peaks aitama „elloo“ „orase“-
 motiiv osalt ka nüüd normaalkujusid kindlaks teha. Ühevärsi-
 lise normaalkuju näikse olevat: Orasel ma olen
 käinud.

Kahevärsilise päävärsis selle vastu on tüübiline
 söömise motiiv, objektiks oras, nisu oras, rüa oras
 ja odra oras. Missugune neist algupärane, ei ole päris selge,

paralleelvärsis aga küll kaeraoras ja katsuma.
Normaalkuju võiks vahest olla:

(Odra) orast olen söönud,
Kaeraorast katsunud.

„Orase“ - motiiv

● jänese vabanduses, + eelloos, ○ jänese uuestisünnis.

„Orase“-motiivile järgneb „puude närimise“-motiiv:

- A a. Haava oksid närinud — Lai 4, Pal 1.
- b. Haava oksid olen närinud — Lih 1, SJn 1.
- c. Puid oksid olen närinud — VMr 1.
- d. Haava raagu närinud — Kad 1.
- B a. Haava koort olen närinud — Lih 1.
- b. Haava koort olen hammustanud — Hlj 1.
- c. Mina sei jo lepa koort,
Augasin ma aava koort — Hls 1.
- d. Paju koort olen paugutanud — Juu 1.
- e. Talve närisin varba koort — Kei 1.
- C. Pisut puid ma olen koorind — LNg 1.

Algkuju paistab siin olevat rohkem idapoolsem Haava oksid närinud (A).

Leidub veel paar vabandusvärssi, mis on aga lokaalsed või hoopis juhuslikud:

1. Aja auku pole ma teinud — Kad 1.
A'a auku põle kiskunud,
Läbi aja läinud sisse — Tür 2.
2. Härga obust pole rikkun — Hls 2.

Kuna värss — Haava oksid närinud — ongi orasel käimise paralleelvärssiks, tundub viimase kahevärsiline moodustis ebasobivana. Nii võiks episoodi algkujuga olla vahest järgmine:

Ma pole palju pahateinud —
Orasel ma olen käinud,
Haava oksid närinud.

Materjali vähesus ja kirevus on ometi sundinud siin rohkem kui kuskil mujal toetuma ainult tõenäolistele oletustele.

Selle episoodiga lõpevadki harilikult Põhja- ja Lääne-Eesti variandid. Algkujuga aga kuulub veel mõni värss, mille leving on võtnud peamiselt lõuna suuna.

IV a. Jänese praadimine.

Kokk ometi ei kuulu jänese palvet ega võta arvesse tema vabandusi:

- A a. Kokk ei kuulnud minu palvet
(eL. Kokk es kuule minu palvet) — Lai 3, Kam 1, Plv 1.
- b. Kokk ei võtnud palveid kuulda — VJg 2.
- c. Kokk ei võtt sest kuuldavaksi — Kad 1.
- d. Kokk ei kuulend seegi pärast — Lai 1.
- e. Kokk es kuule mino sõnna — Kan 1.
- f. Kost no kokk kuuld mino sõnna — Plv 2.
- g. Kost kokk kurat kuulis — Trt 1.
- h. Kost aga kuulis kokk, rasvamokk — As 2.
- B a. Kokk aga võttis kurja sisse — Vig 1.
- b. Kokk võtt pä'ä kuradi meele — Ote 1.
- c. Kokk seo võtte kura meele — Röp 1.
- d. Kokk see läks hullu meelde — Pal 4.

Värsi algkujuks pean kujuga Aa. Palve asemele astub eL-s paaris variandis sõna (Ae ja f). Samuti lõuna-eestilised on kost-kujud. Kus tekkinud ja milliseid teid on käinud „kurja meele“-redaktsioon (B), ei selgu vähese materjali tõttu.

Nüüd järgnevad värsid analoogiliselt „koka palve“-episoodiga:

- v. 1. A a. Keetis minda kibedaste — Vig 1.
 b. Keetis mind kibedaste — Pal 4.
 c. Keetse minnu kibedast(e) — Vön 1, Rõn 1, Ote 1, As 2.
 d. Ta keetse minnu kibõdast — Urv 1.
 e. Tema keetis mind kibedast — Lai 3.
 f. Ja keetis minu kibedast — Trt 1.
 g. Keet ärä kibedast — Röp 1.
 h. Keet iks minno kõbõtan — Plv 2.
 B. Kūpsetas mind kibedast — Pal 3.
 C a. Kokk aga keetis kibedaste — Puh 1.
 b. Kokk keetse kibedast — Kam 1.
 c. Kokk küll keete kibedast — Plv 1.
 d. Kokk keet mo kibõdast — As 1.
- v. 2. A a. Praadis mind palavaste — Pal 4.
 b. Praatse (~praatis) minnu palavast(e) — Trt 1, Vön 1, Rõn 1, Ote 1, Kan 3, Urv 1, As 2.
 c. Praate palavast — Plv 1.
 d. Ikka praadis palavaste — Lai 1.
 e. Tema praadis mind palavaste — Lai 2.
 f. Praat iks minno palavan — Plv 2.
 g. Paistis aga minda palavaste — Vig 1.
 h. Paistis minu palavaste — As 2.
 B a. Kokk mind praes palavast — Pal 3.
 b. Kokk praatse palavast — Kam 1.
 c. Kokk aga paistis palavaste — Puh 1.

Arvestades ka „jänese palve“ värsside analüüsi tulemusi, peame siin värsipaari algkujude rekonstrueerima sellisena:

Keetis minda kibedasti,
 Praadis minda palavasti.

Värsikujude erinevused on vaid murdest ja osalt juhuslikest täitesõnadest tingitud. Eriredaktsiooni moodustab ainult kokaga algav C — B.

Variandis Urv 1 liidetakse selle juure analoogiliselt „jänese palvega“ lisandvärsid:

Ta keetse kuuma katla seen
 Ja praatse kuuma panni pääl.

Mõnes Lõuna-Eesti variandis on episood sõnastatud teisiti:

- v. 1. Kokk pand kuuma vee sisse — Rõu 1, Pet 2, Irb 1, 2.
- v. 2. Lõigas liha lipsokõsõ — Pet 2, Irb 1, 2.
Lõiki liha lipsukesis — Rõu 1.
Ja liha lipsus lõigatie — Ote 1.
- v. 3. Valge rauha raasakõsõ — Pet 2, Irb 1, 2.
Rahu-rasva raasukesis — Rõu 1.

Põhja- ja Lääne-Eestis „praadimise“-motiivi asemel leiame mõnes variandis „n ülgimise“- motiivi:

Hakkas nahka nülgima — Hlj 2.
Kokk hakkas mind jo nülgima — Kad 1.
Kokk mu nahka pealta nülgis.
Naha müüs ta nahkurile,
Liha müüs ta lihunikul.
Naha eest sai kaks rubla,
Liha eest sai üksi rubla.
Mis mul sest küll kahju on,
Et ma naha alvalt antsin,
Et ma liha alvalt antsin —
Ma sain selle muidugi. — Pär 3.
Sääl minu nahka nülitie — Ote 1.
(Kokk hakkas lindu kitkuma — Koe 2.)

Või jälle jutustatakse, kuhu kokk jänese paneb:

Kokk pani kööki naela otsa — Kse 2.
Kokk pani naela rippuma — Var 1.
Kokk pani külma kammerisse.
Seal ma hüppasin krips ja krops — Kei 1.

Säält jänes (laulus küll l i n d) saab ometi põgenema:

. naela otsa.
Sealt ma lendasi aknast välja,
Ärra uhke õunpuu otsa.
Seal ma laulsi, Loojat kiitsi,
Kis tegi terveks tiiva vandi,
Kosutas mu kaela kondi. — Kse 2.
. naela rippuma.
Sealt ta mind pani panni peale,
Pea jäi panni ääre peale.
Siis ma lendsi aknast välla
Ärra uhke õue peale,
Ärra kalli kase ladva,
Ärra kuldse kuuse otsa.

Seal ma laulsi, Loojat kiitsi,
Kis tegi terveks kaela kondid,
Parandas mu tiiva vandid. — Var 1.

Ringmängulauluks tarvitatud uuemais variandes VJg 2 ja
Koe 2 kogu episoodi asemele astub tuttav „Mamsli laul“:

Kokk ei võtnud palveid kuulda.
Kokk see tuli kulbiga,
Mina tule tukiga.
Kokk see kukkus kööksti,
Mina välja lipsti. — VJg 2.
Kokk löi lindu kulbiga,
Lind löi kokka nokaga.
Kokk läks maha matsti,
Lind läks välja lipsti. — Koe 2.

Vanas Kad 1. variandis jänes saadab koju teate oma saatuses:

Kokk ei võtt sest kuuldavaksi! —
„Lingud, lingud, langukesed!
Kui teie lähte sinna poole,
Kallage Kadrina poole,
Viige mu isale teada,
Viige mu emale teada,
Viige mu viie vennalegi,
Viige mu nelja naeselegi!
Nüid ma olen õtsa saanud,
Püssiga mind lastud,
Odaga mind pistetud,
Pandud sadula koljude peale;
Viidud mõisa koka kätte,
Kokk mind ära nülginud,
Kokk mind ära praadinud!“

Aluseks on siin rahvalaul „Sõnumisaat koju“, kus
noorik langudelt või koguni lindudelt saadab koju sõnumi oma
kidumisest võõraste hulgas.

Fr I-st on pärit värsid:

Kokk pani kotta kapi taha — Hlj 2.
Kokk see võttis naha maha,
Pani kööki kapi taha — Amb 1.

Episoodi algkuju rekonstruktsioon on järgmine:

Kokk ei kuulnud minu palvet,
Keetis minda kibedasti,
Praadis minda palavasti.

Vähestes variantides „praadimise“-episoodi järele lisatakse „koka sõimu“ värsid:

- v. 1. a. Mina kokka sõimama — Puh 1, Rõn 1, Kan 1, Urv 1.
- b. Läksin kokka sõimama — Lai 3.
- v. 2. A a. Kokk, kokk, kooremokk — Kan 1.
- b. Kokk, kurat, koorõmokk — Urv 1.
- c. Oh sa vana kooremokka — Lai 3.
- B a. Oh sa kokka, rasvamokka — Puh 1.
- b. Kokk, oh kokk, sa rasvamokk — Rõn 1.
- v. 3. Mis sa keetsid mind kibedast — Lai 3.
- v. 4. Praadisid mind palavast — Lai 3.

Igatahes on see vaid sekundaarne „jänese palve“-episoodi järeleaimamine.

„Koka sõim“ on arvatavasti siit laenatud kumulatiivse ahellaulu „Härra saatis Jaani põllule“ ühte Pilistvere varianti:

Ärra akkab kokka sõimamaie:
 „Võtku pagan selle koka,
 Selle koka, rasvamoka,
 Kes ei tapnud ärga mitte!“

EÜS IV 2040/42 (70).

IV b. Jänes laual.

Praetud jänes viiakse lauale:

- A a. Viidi mind saksa laua peale — Vig 1.
- b. Veie saksa lavva pääle — Urv 1.
- c. Viis sakste laua pääle — Trt 1.
- B a. Viidi härra laua pääle — Har 2.
- b. Pandis härra laua pääle — Har 1.
- C a. Viis siis tarre lauva pääle — Ote 1.
- b. Viisõ tarrõ lavva pääle — Kan 3.
- D. Veie mõisa laua pääle — As 2.
- E. Siis mind viidi laua pääl — Lai 4.
- F a. Viidi siis paksu praua ette — Lai 1.
- b. Veie provvale ette — Kam 1.
- c. Veie provva ette — Plv 1.

Värsi algkujuks võime lugeda „saksa“-redaktsiooni kuhu Aa. Muud redaktsioonid on kas juhuslikud või vähemale alale omased. „Proua“-redaktsioon (F) on tekkinud

paralleelselt II b episoodi v. 2. kujuga „Anti paksu proua kätte“. Lauale viija algselt ei ole nimetatud, Lõuna-Eestis kujuneb selleks kokk, paaril juhul aga järgnevate värsside mõjul toapoiss või taretüdruk:

Toapoiss, see tore poissi — Ote 1.
Taretüdruk üles veie — Har 1.

Nüüd järgneb „söömise“-motiiv. Põhja-Eesti vähes-tes jäänustes ja osalt Lõuna-Eestiski on see kujutatud ühevärsiliselt:

- A a. Saksad söövad magusast — Hlj 2.
- b. Saksa sööve liha — Krk 2.
- c. Saksad söid liha miss ja mäss — Vig 1.
- d. Saksad söövad niu ja näu — Trt 1.
- B. Provva seie magusast — Kam 1, Plv 1.
- C. Härra minu liha söie — Har 1, 2.
- D a. Säksa latsõ seivä liha — Irb 2, Rõu 1.
- b. Säksa latsõ liha seie — Irb 1.
- c. Saksa lapsed pliu ja pläu — Trt 1.
- E. Koka latse seivä nipst ja napst — As 1.
- F. Siis mind võeti siit ja sealt — Lai 4.

Lõuna-Eestis on värss tavalisesti laiendatud kaheks:

- v. 1. A a. Saksa latse, padakonna — Vön 1, 2, Rõn 1,
San 1, Kan 1, 3, Urv 1, Röp 1, Pet 1.
- b. Herrä puea, padakonna — Plv 2.
- c. Noore herrä, padakonna — Ote 1, Kan 2, As 2.
- d. Saksa poja, padakiisa — Krk 1.
- v. 2. A a. Seivä liha nihvt ja nähvt — Plv 2a.
- b. Leivä liha niks ja näks — San 1.
- c. Seivä liha niu ja näu — Vön 2.
- d. Sööva lihha niuh ja näuh — Röp 1.
- e. Sööva liha lota lata — Vön 1.
- f. Seivä mu liha niu ja näu — Urv 1.
- g. Seivä mu liha niuht ja näuht — Plv 2b.
- h. Sei iks niä lihha lipa lapa — Pet 1.
- i. Seivä minu liha ärä — Rõn 1.
- j. Liha söödi liksa loksa — Pal 3.
- k. Liha süvväs liuh, lauh — Krk 1.
- B a. Seivä minnu niuh ja näuh — Kan 3.
- b. Seivä minnu niuht ja näuht — Kan 1, 2.
- c. Seivä minnu lipst ja lopst — Kan 1.
- d. Seievä minu kriu ja kräu — As 2.
- C. Vötiva iks niuh ja näuh — Ote 1.

Lõuna-Eesti normaalkuju on täiesti läbipaistev järgmiselt:

Saksa latse, padakonna,
Seivä liha niuh ja näuh.

On väga raske otsusele jõuda, milline on aga motiivi algõnastus. Kindlasti see kuulub ühevärsilise A-kuju hulka. Adverbiaal on onomatopoeetne vastavalt neis variandes, kus II a-episoodi „laskmise“-motiivi puhulgi, milles lugesime seesuguse moodustise sekundaarseks. Kõne alla võiks niisiis tulla ainult adverbiaal magusasti (Aa ja B). Nii võiks algkujuks vahest olla „Saksad sõid mind magusasti“.

Mõnes üksikus variandis kirjeldatakse söömist pikemalt. Tuleb juure „kahvli“-motiiv:

See mind siis leikas noaga,
Torgitakse kahvliga — Lai 1.
Nugadega niuh, näuh,
Kahvritega kiuh, käuh — Lai 4.
Kahvli käveva kiuht ja käuht — Plv 2.
Kahvli käävä kiuh ja käuh — Röp 1.

Laiemalt on aga Lõuna-Eestis levinud „luude“-motiiv:

Vinnati kondid koerte kätte — Vig 1.
Pini jüräsivä' luid kriu ja krau — Urv 1.
Luud söödi loksa laksa — Pal 3.
Pilva luid pilla palla — Vön 1.
Pildvä luid piu ja päu — Vön 2.
Pilse kondi lavva alla — Kam 1, Plv 1.
Pilseva luu lavva ala — Rön 1, San 1.
Lui lasti laua ala — Har 1.
Luu laskis laua alla — Har 2.
Lasi iks niä luo' lavva ala — Pet 1.
Lasi luo lavva ala,
Pilli luo pingi ala — Pet 2, Irb 1, 2.
Pilli luo lavva ala — As 1.

Need motiivid ometi ei näi kuuluvat episoodi algkujju, mille rekonstrueerime sellisena:

Viidi saksa laua peale —
Saksad sõid mind magusasti.

„Söömise“-motiivile liitub lõunapoolseis variantides peaaegu üldiselt episood

Jänese uuestisünd.

Sisu on siin õige muinasjutuline: Toatüdruk korjab luud kokku ja viib metsa, kus neist uuesti jänese saab:

- v. 1. A a. Ole terve, taretütrik — Vön 2, Kam 1, Har 1, 2, Plv 1, As 1, 2.
 b. Olge terve, taretütrik — Vön 1, Urv 1, Plv 2, 5, Irb 1, 2.
 c. Olga terve, tuatütrik — Pal 3.
 d. Olgu tervest siis toatüdruk — Lai 1.
 e. Tere ka, tuatüdruk — Krk 1.
 f. Olgu terve, toapoissi — Trt 1.
 B a. Taretütruk, ää tütruk — Rõn 1, Kan 1.
 b. Kõigitüdruk, ää tüdruk — Ote 1.
 c. Saksatüdrük, ää tüdrük — San 1.
 C. Toatütruk, mu õeke — Pal 4.
 D. Mul on õde metsassagi — VMr 2.
- v. 2. A a. Kes mu kondi kokko korjas — Trt 1, Kam 1, As 1.
 b. Kes mu kondid kokku korjab — VMr 1.
 c. Kes minu kondid koristas — Lai 1.
 d. Kes mu luu kokko koräs — Vön 2, Urv 1, Plv 2a, 5.
 e. Kes ne luu kokku korjas — Vön 1.
 B a. Korjas mu kondid kokku — Pal 4.
 b. Koristas mu kontisida — Pal 3.
 c. Korjas minu luu kõik kokku — Rõn 1.
 d. Korjas mino luu kokku — Ote 1, Kan 1.
 e. Koräs luu kokko — Irb 1, 2.
 f. Korjas mu luukõsõ kokko — Plv 2b.
 g. Korjas luu lavva alt — San 1.
 C a. Et sa luu mul kokku korssid — Vön 4.
 b. Et sa mu luu ja kondi kokko korsid — As 2.
 D. Kogu nee luukse kokku — Krk 1.
 E a. Tarötütrek korjas kokku — Har 2.
 b. Taretütrek üles korjas — Har 1.
 F. Neio iks ma luu' kokko korsi — Pet 1.
- v. 3. A a. Sidus siidi räti sisse — Lai 1, Pal 3, Trt 1.
 b. Seub siidi rätikusse — VMr 1.
 c. Seo siidi rätikusse — Krk 1.
 B a. Kõüdi siidi räti sisse — Rõn 1, San 1, Irb 1.
 b. Kõitis siidi nartsu sisse — Pal 4.
 c. Kõüdi iks ma valgõ räti sisse — Pet 1.

- C a. Mähkse siidi räti sisse — Võn 1, Kam 1, Urv 1, Plv 1, As 1.
- b. Mähkse siidi räti sisse — Võn 4, As 2.
- D a. Pani valge räti sisse — Irb 1.
- b. Pand(is) siidi räti pääle — Har 1, 2.
- E. Sirot siidi räti sisse — Plv 2.
- v. 4. A a. Viis(e) mõtsa kannu otsa — Pal 3, Võn 1, 2, Ote 1, San 1, Urv 1, Plv 2, 5.
- b. Viis sis mõtsa kannu otsa — Rõn 1.
- c. Viis mind metsa kannu otsa — Pal 4.
- d. Veiet mõtsa kannu otsa — Võn 4.
- e. Viib metsa, paneb kannu otsa — VMr 1.
- f. Vii na mõtsa kannu otsa — Krk 1.
- g. Viis nad see kannu otsa — Lai 1.
- h. Viie mõtsa kannu pääle — Kan 1.
- i. Veie koo kannu pääle — Kam 1, Plv 1.
- j. Veie iks ma mõtsa kannu pääle — Pet 1.
- k. Viis metsa kannu äärde — Trt 1.
- B a. Veie mõtsa mätta otsa — Irb 1, 2, As 1.
- b. Veied sohu mätta alla — As 2.
- c. Suurdõ vei iks ma suo mättahe — Pet 1.
- C a. Veie mõtsa kingu otsa — Har 1.
- b. Veie mõtsa mäe pääle — Har 2.
- v. 5. A a. Sis must jälle jänes sai — As 1.
- b. Siis must sai jälle jänes — Pal 4.
- c. Seält siis sai mul jälle jänes — Lai 1.
- d. Siis sain jälle jäneseks — Pal 1.
- e. Säält sai jänes jällegi — San 1.
- f. Säält sai jälle jäneksi — Kan 1.
- g. Säält sai jälki jänes — Plv 5.
- h. Säält sai jälki jänesekene — Plv 2b.
- i. Jälki sai must jänesekene — Plv 2a.
- j. Jubap ma jo jänes olen — As 2.
- B a. Säält sai jälle valge jänes — Trt 1, Võn 2.
- b. Säält sai vaenõ valgõ jänes — Irb 2.
- c. Saie jällegi valge jänes — Võn 1.
- d. Säält sai mull' iks vaene valgõ jänes — Pet 1.
- C a. Seal ma sigin jälle linnust — VMr 1.
- b. Säält sai tilluk linnukene — Krk 1.
- D. Säält mo Jummal käos löi — Kam 1, Plv 1.
- v. 6. A a. Ennemuistne eläjäs — As 1.
- b. Ennemuistne eläjäkene — Plv 2.
- c. Ennemuistne poisikene — Krk 1.
- B a. Nii kui enne mustegi — Võn 1.
- b. Nii kui enne vanastki — Kan 1.
- c. Targemb veel kui ennegi — As 2.
- d. Hüppas nigu ennegi — San 1.

5. ja 6. värsi asemel leiame vahest värsi:

Ent nüüd elä mina jälle — Rõn 1.
 Ema õe, esa õe, joba mina ela! — Ote 1.
 Joba minust asi saa — Har 1.
 Jo'p jo minust asi saie — Har 2.

Paaril korral lisatakse selle juure:

Laku perst nüt, püssimees! — Võn 4.
 Laku perst, pussi mees! — As 2.

Normaalselt on „jänese uuestisünni“ värsid:

Ole terve, taretütrik
 Kes mu kondid kokku korjas!
 Sidus siidiräti sisse,
 Viis nad metsa kännu otsa —
 Säält must sai jälle jänēs.

„Jänese uuestisünd“ on pärit muinasjutust „Käo sünd“ (Aarne-Thompson Mt 720):

Võorasema tapab poisi, keedab liha ja annab isale ilma selle aimamata süüa. Õde korjab kondid kokku ja viib kadaka alla. Säält neist sünnib kägu, kes laulab oma tapmisest, toob kingitusi isale ja õele ja laseb vesikivi kukkuda võorasema kaela.

Muinasjutt on rahvusvaheliselt väga tuntud²⁸⁾ ja on Eestisse laenatud mitmel korral nii ida- kui läänenaabreilt. Sellepärast leiame kardinaalseid erinevusi ka käo laulus. Laul puudub üldse enamikus Pärnu-, Viljandi- ja Võrumaa variantides. Setumaal ja selle lähemas ümbruses on see normaalselt:

Ämmäk mino äratapi,
 kuuku, kuuku!
 Esä seije mino liha,
 Vello jõe mino vere,
 Sõsar hellä linnukõnõ
 Koräs mino luu kokko,
 Kõut siidi räti sisse,
 Vei tammõ oosõ sisse —
 Säält sai sinitsirgukõnõ²⁹⁾.

²⁸⁾ Välismaade materjali kohta vt. Bolte-Polívka Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm. Leipzig 1913, lk. 412—423. — Eesti materjali on mul siin võrdluseks ainult Hurda kogust.

²⁹⁾ H II 3, 199 (48) < Se. — Sellega võrdlemisi lähedased 3 Se, 1 Urv ja 1 Trv.

Jumal minu käöss löi — Kod.

Siis sai minust kägu — Pal.

Jumal andis elu mulle,

Sealt siis saen minä käukene — Kod.

„Jänese õhkamises“ leiame vasteid siin mitmele juhule. Kujus „Säält mo Jummal käos löi“ (C) on isegi värssi jäänud kägu, kuna see muidu loomulikult jäneseks muudetud, samuti kuju Ba ja b, kus säilib lind. Nii võime kujutella järgmist käiku: „jänese õhkamise“ laulu astub „jänese uuestisünd“ Põhja-Tartumaal või Viirumaal ja liigub siit ühes lauluga lõunapoole, kuid alataasa veel oma allika mõju all olles.

Jänes siiski ei mõtlegi loobuda paha tegemast. „Jänese uuestisünni“ lõppu pannakse mõnes variandis veel kord „orase“-motiiv, üle kantud „eelloost“:

Riku sinu rüäorasse,

Kaku sinu kaaraorasse — Võn 3.

Ei ma enamb karga kaara,

Ei ma talla so taterikku — Kan 1.

Sää! ma sieie rüä orast,

Sää! ma sieie kaara orast — Urv 1.

Küll ma talla taterikku,

Küll ma niidä nisu päid — Har 1.

Jo'p jo riipse rüa orast,

Jo'p jo niidi nisu orast.

Kül' mä kisu kesvä orast,

Kül' mä kaku kaara orast — Har 2.

Nii et „orase“-motiiv, algupäraselt ja Põhja-Eestis, kuulub „jänese vabanduse“ episoodi. Säält siirdub Lõuna-Eesti põhja osis „eellukku“ ja viimasest Lõuna-Eesti lõuna osis „jänese uuestisünni“ episoodi jätku.

4. Kokkuvõte.

Eesti rahvalaulu „Jänese õhkamise“ algkuju oleme rekonstrueerinud järgmiselt:

Oh mina vaene valge jänese,

Kevadine kerge jänese!

Elan suure metsa sees,

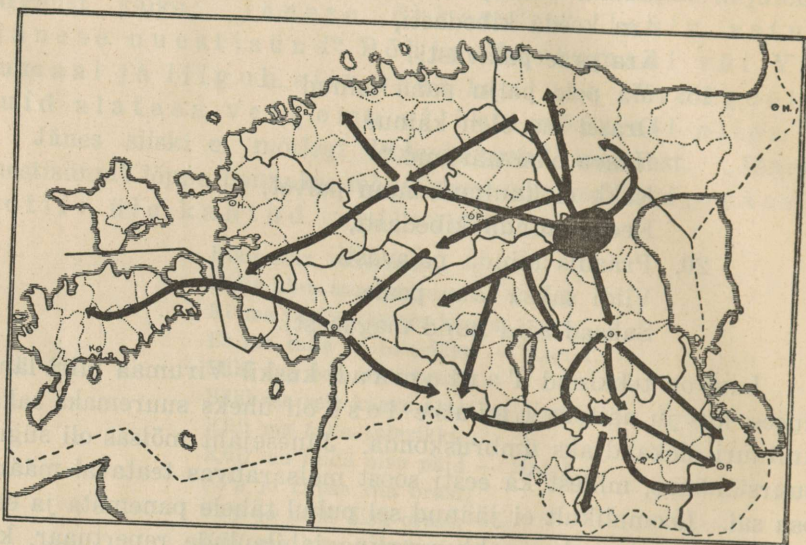
Paksu paju rähmu sees.

5. Tuli jääger püssiga,
 Oma hulga hurtadega,
 Laskis maha matsatelles,
 Veri välja vurtsatelles.
 Pandi mind siis sadulasse,
10. Viidi mõisa koka kätte.
 Mina kokka paluma:
 „Kulla kokka, rasvamokka,
 Ära keeda kibedasti,
 Ära prae palavasti!
15. Ma pole palju paha teinud —
 Orasel ma olen käinud,
 Haava oksa närinud.“
 Kokk ei kuulnud minu palvet,
 Keetis minda kibedasti,
20. Praadis minda palavasti.
 Viidi saksa laua peale —
 Saksad söid mind magusasti.

Laul on tekkinud Tartumaal, kuskil Virumaa piiri läheduses, kus ju näiteks Laiuse loss oli üheks suuremaks saksa kultuuri ülekanadjaks ümbruskonda. Jänesejaht mõisas oli sügise suursündmus, millest ka eesti soost mõisarahvas teataval määral osa sai. Loomulikult ei jäänud sel puhul tähele panemata ja eeskujuks võtmata saksa rohkearvuline jahilaulude repertuaar, kus juures tõlkijaiks ja vahetalitajaiks nende (ja ka igasuguste muude saksa laulude) siirdumisel eesti lauluvarra olid just eestlasist mõisateenijad. Laulu tekkimise ajaks on vana lauluvormi degenererumise algupool, arvatavasti 17. sajandi lõpp. Sünnikohalt laul on levinud juba 19. sajandi alguseks üle terve maa, kohanedes eri kultuur-rajoonide rahvalaulu vormi ja sisu traditsioonidega ja massi psüükega. Läänes see on muutunud sisult labasemaks ja vormilt uusrahvalaulu taolisemaks, lõunas omandab rohkem naiivsema ja traagikoomilisema karakteri, ühtlasi saades elavamaks onomatopöa rohke tarvitamise ja õnnestunud liitmiste läbi. Ometi on peaaegu võimatu (pääle väheste erandite) kindlaks määrata laulu lokaalredaktsioone, sest muutused värssides on kerged levima ja seda pea alati eriteedel, päälegi on materjali hulk liiga väike põhjalikuma uurimise jaoks. Laulu (resp. värsmuutuste) levimise suunde umbkaudselt näitab kaart lk. 114.

Lõpp-episoodid on laulu kodumaal kaunis varakult hakanud kaduma, läänes pääle „jänese vabandust“ hoopis puuduvad, lõunas sellevastu tugevasti muudetult veel praegu väga elavad.

Eesti laulu otseseks allikaks on saksa II-versioon, kuid tõlkimisel on osalt kaunis vabalt toimetatud (kuna ju ka värseitehnika põhiliselt lahku läheb). Nii algusvärsi „valge jänese“-redaktsioon sarnaneb saksa algusvärsiga „Ich armes

„Jänese õhkamise“ levimissuunad.

Häslein im weiten Feld.“ „Jänese vabanduse“-episood tuleb ette niihästi Eestis kui saksa II-versioonis. II-episoodi „verejooksmise“ motiiv on väljendatud sõnadega „Da kommt das Blut heraus geloffen“. Sadulasse sidumine on omane ainult II-versioonile („Der Jäger mich an sein Sattel bindt“.) jne. Saksa I-versiooniga aga ei ole eesti laulul mingit kokkupuute punkti.

Ometi paistab olevat Lääne-Eestis laul veel teist korda laenatud saksa II-versioonist. Nii on „ööd-päeva püüdmise“ motiiviga üllatavalt sarnane

Bei Tag und auch bei Nacht,
Da thut man mir nachtrachten.

Või jälle „koerte õhutamise“ motiiv:

Sa sa, ihr Hund! in vollem Lauf
Sucht mir geschwind einen Hasen auf.

Niisama kokk riputab jänese naela otsa:

Hängt sie mich Marten an die Wand.

Siia kuuluvad võib olla ka „jänese vabanduse“ need erikujud, milles räägitakse rohu või lehtede söömisest ja vee joomisest, vrd. saksa

Ich pflücke nur ein Blättchen,
Daran thu ich mich sättigen;
Ich trinke das Wasser ans meinem Revier.

Teiskordselt näikse laenatud olevat ka lääne-eestilised „eelloo“ „orase“-motiivi värsid, vrd. saksa

Dann geh ich naus ins grüne Feld,
Such mein Geweid, wo's mir gefällt.

Olgu tähendatud, et need motiivid leiduvad enamasti II-versiooni erikujus, mille esindajaks Erk-Böhme nr. 169 b.

Ei ole aga selge, millal see laen on teostunud, kas enne üldist versiooni või hiljem selle täienduseks. Esimesel juhul idapoolt liikuv laulukuju oleks vallutanud ka iseseisva lääneversiooni.

Ei ole kahtlust, et *Freundlich* oma „Jänese õhkamised“ pole mitte *Curtmanni* järele tõlkinud,³³⁾ vaid materjali ümberluuletamiseks saanud eesti rahvalaulu mingeist läänepoolseist (resp. *Muhu*) redaktsioonest.

Fr I - s leiame niihästi „eelloo“ „metsa“- kui „orase“-motiivi. Värsile „Põesa taga varjul olles“ on kõige lähedam rahvalaulu „metsa“-motiivi 2. värsi lääne-eestiline kuju C. Samuti „orase“-motiivi lääne-eestiline redaktsioon (tunnus: põld, vrd. Sa 1, Mst 1, Pär 1) peegeldub värsis „Püüab põllo poole tulla.“ „Värs-side 3, 4 ja 8 vasteks on rahvalaulu *Rosenplänteri Pär 3*. varian-dis:

..... põllal orrassele.
Tahtsin seal julgest süa,
Rõõmsast agga lusti lüa.

³³⁾ Kuigi kooliraamatute autori *Curtmanni* teksti mul ei läinud korda kätte saada, on ometi teada, et saksa kooliraamatuis tarvitusel on olnud I-versioonist ümbertehtud laul.

Jahi-stseenid on sisult väga sarnased (koer — püss). V. 21. (Pani jänest oma pauna) allikaks võib olla mingi metsast koju viimise värsi kuju (vrd. E), v. 22 (Viis ka koju kohe sauna) koka kätte andmise värsi „kodu“-redaktsioon (B) ja v. 23 vaste — „nülgimise“ motiiv. V. 30-s toodud jäägri kavatsus jänese nahka müüa, leidub, kuigi teostatult, variandis Pär 3. — Kõik võrdluseks toodud vasted on kas spetsiaalselt lääne-eestilised, või kui laiemalt tuntud, siis ka Lääne-Eestis.

Fr II on rahvalaulule veel palju sarnasem. Siin kohati on võetud rahvalaulust värss ja sellele omaltpoolt vemmalvärss juure luuletatud. Nii on v. 3. „Meid kui lindu püütakse“ täielikus kokkukuuluvuses „ööd-päeva püüdmise“ värSIGA. V. 7—8 tunneme rahvalaulu „koerte õhutamise“-motiivi. Ka Fr II-s võtavad koerad jänese kinni ja toovad jäägri juure, kus siis sadulasse puuakse (v. 18).

Viidi mõisa herra ette,
Pärast anti koka kätte,

on pea sõnasõnalt „koka kätte andmise“ kahevärsiline kuju. Loetlen ainult Freundlich'i värss ilma paralleele toomata, sest need on rahvalaulus pea sõnasõnalt samad üle-eestiliselt:

- v. 21. Küll siis kokka palusin.
- 23. Armas kokk ja rasvamokk.
- 27. Ma ei ole paha teind.
- 28. Orasel küll olen käind.
- 29. Aava oksid närinud.
- 32. Sest et kokk ei kuulnud seda.

V. 33. „Poos mind üles varna otsa“ — vt. „naela otsa riputamise“ motiiv ja v. 35 — „nülgimise“ motiiv.

Nii siis ühe lausega kokku võttes: Eesti rahvalaulu „Jänese õhkamine“ on laen saksa „Häsleins Klage“ II-versioonist ja on andnud materjali kirjanduslikuks ümbertöötamiseks C. W. Freundlich'ile, kelle tekstid omakorda on saanud rahvapäraseks ning tihti mõjustanud rahvalaulu.

50

220 6